فەلسەفەی بیرکردنەوە لە سەردەمی نوێ دا… نووسینی: دڵشاد کاوانی

“بیرکردنەوەی بابەتییانە و پێویستییەکانی بیری فەلسەفی“

نووسینی: دڵشاد کاوانی

“کورد ئەو گەلەی بیرناکاتەوە”

فەلسەفە و سەردەمی نوێ بیرۆکەی سەرەکی نووسینەکەم و تێڕامانە لە فەلسەفەی بابەتیی و بیرکردنەوە بابەتییانەیە یاخود پێچەوانەکەی بیرکردنەوەی بە پەلەکاری لەسەردەمی ئێستا دا. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن، چۆن بیرکردنەوە لە ئێستادا بە پەلە دەبێت؟ چونکە بیرکردنەوەمان لە هیچدا ناوەستێت.
لە مەراسیمێکی دەرچوونی قوتابیانی ئەڵمانی لە زانکۆی بەرلین لە ساڵی ١٨١٨دا، هیگڵ گوتی؛ کاتێک هەموو ئەمانە بەدواداچوونیان بۆ کرا، پرۆسەی بیرکردنەوە دەست پێ دەکاتەوە و دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی سەرەتایی خۆی. بەڵام ئاوەدانی نەتەوەی ئەڵمانیا پەیوەستە بەوەی کە لە بیرکردنەوەدا چەندە بەرز دەبێتەوە.
پێموایە لە ماوەی ٧٠ ساڵی گەشەسەندنی بیردا، زۆر تیۆری و بیرۆکەی بیانی لە نەتەوە ڕۆژئاواییەکان فێربووین، بەتایبەتی لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردووی لە گەشەسەندنێکی خێرادا ئێمە تەواوکارمان لەسەر ڕووکەش بیرکردنەوەی نابابەتیی کرد. کاتی ئەوە هاتووە بیرکردنەوەی سەرەیی فڕێی بدەین و بە قووڵبوونەوەی بیرکردنەوە بهێینە پێشەوە.
لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا هایدیگەر وتی؛ تەنیا کاتێک بۆی دەردەکەوێت کە خراپترین دوژمنی عەقڵە دەتوانێت جارێکی دیکە دەست پێبکاتەوە. بەڕای من دوای پەرەسەندن لەم ساڵانەی دواییدا، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە بخرێتەڕوو، دەبێت زۆر بە وردی ئەنجام و کارتێکردنەکانی بخرێتەڕوو.

ڕەنگە هۆکارێک بێت کە بۆچی بە خراپی کار لەسەر بیرکردنەوە دەکەین. “ئەگەر نەخوێنیتەوە و بیر نەکەیتەوە، سەرت لە شێواوە و ناتوانیت ڕێگەی خۆت بدۆزیتەوە”. ڕاستە لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردوودا زۆر شت فێربووینە، بەڵام ناتوانین بڵێین بەڕاستی دەستمان بە بیرکردنەوە کردووە. تەنانەت لە چینی دەستەبژێریش دا

ئەم ئاریشە، زۆر تەخە نووسەر دەنووسێت و ناخوێنێتەوە، بیرناکاتەوە، خوێنەر بە هۆی زۆر خوێندنەوە لە دەق ڕەناچێت و کاتی بیرکردنەوە لە خۆی نییە، مامۆستای زانکۆ بە بینین و فێرکردنی خوێندکارەکانی سەرقاڵ بووە، هەموو ڕۆژێک لە خەو هەڵدەستێت و ڕادەکات بۆ کتێبخانە یان تاقیگە و وانە گووتنەوە، دەپرسم تۆ هەموو ڕۆژێک ئەوەندە سەرقاڵییت، کەواتە کەی بیر دەکەیتەوە؟ ئەوە ڕاستە. من پێم وایە بیرکردنەوە زۆر گرنگە و لە سەردەمی ئەمەدا دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە زۆر بە جددی وەربگیرێت.

لەوانەیە بپرسن: بیرکردنەوە چییە؟ من پێم وایە لانیکەم دوو پێوەر هەیە بۆ ئەوەی بیر بکەینەوە:
یەکەم: دەبێت نووقم بین لە واقیعدا، چونکە ئەرکی بیرکردنەوە هەمیشە نووقم کردنی خۆمانە لە واقیعدا.
دووەم: دەبێت خۆت بڕیاری خۆت بدەیت.
جارێک شۆپنهاور گوتی: "ئەگەر کتێبی کەسێکی تر بخوێنیتەوە و خۆت بیر نەکەیتەوە، ئەوا مێشکت دەبێتە ناوەندی بیرکردنەوەی کەسێکی تر". چینییە کۆنەکان دەیانگوت: "ئەسپێکی هەژار باشترە لەوەی بەهیچ شێوەیەک ئەسپ نەبێت". هەر بۆیە دەڵێم کاتێک زۆر شت لە پرۆسەی گەشەسەندن فێربووین، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە ڕوون بکەینەوە. فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوە و بیرکردنەوەش بابەتی بەپەلەیە. دوای ئەوەی لە ساڵانی ١٩٢١ تا ٢٠٢١ نزیکەی لە سەدەیەک دا زنجیرەیەک ڕووداوی مێژوویی گەورەمان بەسەر برد، بەڵام چیمان دەست کەوت تەنیا کارمان گێڕانەوەی مێژووەکەیەتی بەڵکوو نایزانین درووستیش بیگێڕینەوە، یاخود ئاوێتە بوون و بەبابەتبوونی بیرکردنەوەیەتی، دەبێت بە شێوەیەکی زۆر ڕوون و پوخت ئەم بابەتە بخەینەڕوو. مەرجی بیرکردنەوە ئەوەیە کە خۆت لە واقیعدا نووقم بکەیت و شتێک لە بارەی خۆتەوە بڵێیت و لێکی بدەیتەوە.

ڕەنگە هەندێک بیر لەوە بکەنەوە "ئەم شتەی پێی دەوترێت فەلسەفە ئەوەندە نهێنییە، یان تێنەگەیشتنە لەبیرکردنەوە، کە فەلسەفە ئەوەندە دوورە لە واقیع". بۆیە بە پێویستم زانی وتارێک لەسەر "فەلسەفە و سەردەمی نوێ دا" بۆ خوێنەری کورد بنووسم لە ڕاستیدا پەیوەندی نێوان فەلسەفە و سەردەمی ئێمە زۆر نزیکە. زۆرێک لەو فەیلەسوفانەی کە دەیانناسین پێدەچێت لە ناو بیرکردنەوەی بەردەوامدا بژین، هەمیشە بە گۆشەگیری بیر دەکەنەوە. زۆر ئاشنان بە ئەمە، چیرۆکگەلێکی زۆری لەبارەیانەوە دەزانین. بە نموونە سوکرات فەیلەسوفێکی بێدەنگی نائاسایی بوو؛ هەمان شت بۆ دیکارتیش

دەگونجێت کە لە تەنیایی دا بە قووڵی بیر دەکاتەوە و دواتر دێتە سەر بەدەنگیان هەروەها پێداویستییەکان تەنانەت خواردن و خواردنەوەشیان جیاوازن. سوکرات لە سەرمای تاڵدا بیر دەکاتەوە و هەمیشە شەوانە بە بەدەنگی لەسەر سەهۆڵەکە مەدیتەیشن دەکات. بە پێچەوانەی دیکارتەوە دەبێت لە ژوورێکی زۆر گەرمدا لەسەر بەتانییەک دابنیشێت و مەدیتەیشن بکات. بۆیە دیکارت وەک "بیرکردنەوە لەناو فڕن" تۆمارکرا.

دواتر فەیلەسوفی بەریتانی (بێتراند ڕوسیل) لەکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەم بابەتە کرد و پشتڕاستی کردەوە کە ئەو شتەی پێی دەگوترێت "کورە" لە ڕاستیدا ماڵێکی گەرم بووە بە زمانی هۆڵەندی ئەمە باوبووە بە زەمینەسازی بیرکردنەوە. چونکە ئەمە بیر لە فەیلەسوفەکان بکەینەوە کە لە واقیع دابڕاون، بەڵام هیچ خاڵێکی زۆر ڕوونی خستۆتەوو: "فەلسەفەی ڕاستەقینە دەبێت جەوهەری ڕۆحی سەردەم بێت". بە سادەیی هاتە بەرچاومان. فەیلەسوفەکان لە ڕاستیدا نزیکترین کەسن لە واقیعەوە. بێگومان ئەمە لێرەدا باسی فەیلەسوفە ڕاستەقینەکان دەکەین، بۆ نموونە دیکارت وەربگرە و یەکەم حوکمی بەدەنگییەکەی بریتی بوو لە "پێموایە، بۆیە من بوونیم"، کە دیکارت بە یەکەم بنەمای فەلسەفە ناوی بردووە، کە تاکە متمانەپێکراوترین بنەمایە. ئەم بنەمایە مانای چییە؟ لەم جۆرە ڕووانینە ئێستا لە جیهان دا زۆر باوە، تەنیا شێوە و بەرگی گۆڕاوە و دەزگە و ڕێکلامە بەناوبانگەکانی ڕۆژئاوا دەستەواژەکەی دەگۆڕن، بریکارەکانی خانووبەرە دەڵێن "من لە ماڵەوە دەمێنمەوە، بۆیە بوونم هەیە"، بەرهەمهێنەرانی مۆسیقاش دەڵێن "گوێ دەگرم، بۆیە هەست بە بوونم دەکەم". لە وڵاتی خۆشمان ڕێکلام بە چاپی گەشت و بەرهەمە قتووبەندییەکان و کاڵا و کەل و پەل دەکرێت تەنانەت ئاسوودەیی و هەست بەبوونکردن لە دایبی و سانتییەکی ژنانەش دەبیننەوە، لە ڕووی یاسایی و سیاسییەوە ئەم جۆرە بانگەشە و لەبیانە بە یاساکانی وەک بەرنگاربوونەوەی توندووتیژی خێزنی و پڕۆسەی دەنگدان و هەڵبژاردنەوە دەڵێن: دەچم بۆسەر سندووقەکانی دەنگدان منیش دەنگم هەیە. کەواتە هەم، گەر ئەمە بیرکردنەوەی پەلەکاری بێت، لە بەرامبەردا بیرکردنەوەی بابەتیی کە دیکارت گوتی: من بیردەکەمەوە، بۆیە من بوونیم هەیە. بێگومان ئەم بنەمایە دەتوانرێت بە شێوەیەکی زۆر فەلسەفی ڕوون بکرێتەوە. بەڵام ئەوەی ئەمە دەیزانین ئەوەیە کە دیکارت یەکەم کەس بووە کە بە حوکمێکی لەو شێوەیە ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی بیری فکری ئازادی ڕاگەیاند، دوای ئەزموونکردنی تاریکی درێژخایەنی سەدەکانی ناوەڕاست. ئەوە دەزانین بنەمای سەدەی ناوەڕاست کتێبی ئیجیلی پیرۆز و دەسەڵاتی ئایین بوو، بەڵام دیکارت

یەکەم کەس بوو کە ڕایگەیاند کە بیری فیکری باڵاترین دەسەڵاتی هەیە و بەم شێوەیەش فەلسەفەی ڕۆژئاوایی مۆدێرن دەستی پێکرد.
ئەمە هێشتا چێژ لە دەستکەوتە کولتوورییە بێکۆتاکان وەردەگرین کە ئەو بەدەستی هێناوە. دەتوانین بڵێین فەلسەفەی دیکارت بەسەرچووە؟ ئایا تەنها لەناو "فڕن"دا بیری کردەوە؟ بێگومان نەخێر.
فەیلەسوفێکی تر کە دەمەوێت نموونەی کانت بێنمەوە، پێدەچێت فەلسەفەی ئەو قورسترین و تەنانەت قورسترینیش بێت لە فەلسەفەی هیگڵ. میللەتێک کە جەختێکی زۆر لەسەر فەلسەفەی ئەڵمانی بکاتەوە، بێگومان دوای بڵاوبوونەوەی کتێبی ڕەخنەی عەقڵی پاک، تەنانەت لە ژوورەکانی خانماندا، مرۆڤ دەیتوانی هەندێک لە "ڕەخنە لە عەقڵی پاک" بدۆزێتەوە، کە بە دڵنیاییەوە نەیانتوانی خوێندنەوەی تەواوی بۆ بکەن. کتێبەکەی کانت سەختە بۆ ئاسانی و بۆ بیرکردنەوەیەکی جەوهەری بەدەست بهێنرێت. کانت لەم کتێبەدا، ڕەخنەیەک لە عەقڵی پاک چی دەڵێت؟ ئایا پەیوەندی بە زەمانەوە هەیە؟ ئەگەر ئەزموونی بەریتانیا بەتایبەت گومانەکەی هیوم پەرە پێ بدەین بۆ دانانی بناغەی کۆی سیستەمی مەعریفی مرۆڤ و لەناوبردنی، ئەوە متمانەی خەڵك بە عەقڵ بە بنەمای تاقیکردنەوە دەبرێتە سەر زەوی، ئەگەر ئێمە پێمان وایە ئەم جۆرە بزووتنەوەی فریاگوزارییە یەکێکە لە گرنگترین بناغەکانی کولتوری مۆدێرن، دەتوانین بڵێین فەلسەفەی کانت هیچ پەیوەندییەکی بە واقیعەوە نییە؟ ئەوە ناتوانین بڵێین نەخێر.

بۆیە من دەڵێم فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوە لە ئێستادا ئەرکێکی زۆر گرنگە، پەیوەندییەکی نزیکی بە سەردەمی ئێمەوە هەیە، پەیوەندییەکی نزیکی بە چینی مۆدێرن و پۆستمۆدێرنتە و ئەنتی پۆست مۆدێرنتەوە هەیە. چونکە دەبێت کاری بیرکردنەوە لە شوێنێک دەست پێبکات، بەڵام نابێت لە شوێنێک بوەستێت، ئەمە یەکسانە بە گەمەژەیی و مەڕبوونی مرۆڤ. ئەمڕۆ ئێمە باسی فەلسەفەی بیرکردنەوە دەکەین، چونکە تەمەنمان ئەم داواکارییەی بۆ ئێمە کردووە. ئەمە وەرچەرخانێکی زۆر گرنگە لە ڕێگەی گەنجبوونەوەی بیری گەلان نوێ دەبنەوە، کەچی سەرەتایە بۆ بیرکردنەوەی ئێمە. کاتێک بیرکردنەوە دەست پێدەکات، دووبارەی دەکەمەوە کە بیرکردنەوە دەبێت نووقم بێتە ناو واقیعەوە و ببێتە "خۆبوون".

لو شیانگ شان یەکەم کەس بوو لە مێژووی بازرگانی ڕۆژهەڵاتی دا دەستەواژەی "بازرگانی تایبەت بە خۆت" داڕشت. گوتی: ڕۆحەکە بخەرە ناوەوە و کارێکی تایبەت بە خۆت هەبێت. ئەو دوو بنەمایەی کە من

پێشنیارم کردووە، دەبێ لە نزیکەوە پێکەوە گرێبدرێن و "خاوەن کردنی کاروبارەکانی خۆت" دەشێت ئارەزوومەندانە بێت، بەڵام هەرگیز ناکرێت بیرکردنەوەیەکی ئارەزوومەندانە نەبێت و بیرکردنەوەش دەبێت پێشمەرجێک بێت بۆ نوقمبوون لە واقیعدا.

لە سەرەوە بەوردی ئاماژەم بە مەبەستی وتارەکەم کردووە. بۆیە لە خوارەوە دەمەوێت باس لە سێ خاڵی سەرەکی بکەم: یەکەم: فەلسەفە و شێوازی ڕەخنە.
دووەم: نوقمبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا .
سێیەم: ڕێگەی گەنج بوونەوەی بیری گەل.

1. فەلسەفە و شێوازەکانی ڕەخنە

سەرەتا باسی فەلسەفە و شێوازی ڕەخنە دەکەم. بەڕای من گرنگترین شت بۆ بیرکردنەوەی مەدەرن ئەوەیە کە بەڕاستی لەڕێگەی میتۆدێکی ڕەخنەگرانەوە خۆمان بخەینە ناو واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی چینی مەدەرن. هەموومان مانای وشەی "فەلسەفە" دەزانین. بنەڕەتیترین مانای فەلسەفە بەریتییە لە، "خۆشویستنی حیکمەت". لە وشەی فەلسەفیادا فیلۆ بە واتای "ماچکردن" و "خۆشەویستی" و "گەیشتن" دێت و سۆفیا بە واتای "حیکمەت" دێت.
هەموومان کتێبێکی ناسراو بە ناوی جیهانی سۆفیا دەناسین، کە تێیدا وشەکە بە واتای دونیای فەلسەفەکردن دەگوترێت. کەچی زانکۆی فودان "مانگی فەلسەفە"ی هەیە، بەڵام لە پەیمانگای فەلسەفەی "جەژنی سۆفیا"ی هەیە. مانای فەلسەفە لێرەدا کۆنترین و سەرەتاییترین ماناکەیەتی، "خۆشەویستی حیکمەت". کەواتە "حیکمەت" بەڕاستی چییە؟ ئێستا بۆ ئێمە ئەستەمە لەو وشەیە تێبگەین. ئێستا شتێکمان هەیە پێی دەگوترێت "دابەشکردنی عەقڵ". گوایە ئەوە زانیارییە هاوکێشەیەکی بیرکاریی و فیزیکییە و . دابەشکردنی زیرەکی ستاندارد ١٠٠یە و دەشێت دابەشکردنی زیرەکی زۆربەی دانیشتوان لە ١٣٠ کەمتر نەبێت، یاخود هەرخەی ٧٪ یان ١٢٪ ڕێژەی بنەڕەتی بێت. بەڵام لێرەدا دابەشبوونی عەقڵ و ئەو حیکمەتەی لە فەلسەفەدا دەربڕدراوە، یەک شت نین. سەرەتاییترین "خۆشەویستی حیکمەت"ی فەلسەفی ئاماژەیە بە سەرەتاییترین و قووڵترین بنەماکان کە هەندێک لە گرنگترین کولتوورەکانی "سەردەمی کۆن" لە مامەڵەکردن لەگەڵ پەیوەندییەکانی جیهاندا لەگەڵ خۆیاندا دایاننابوو، بە بڕوای گەورە فەیلەسوفی ئەڵمانی کارل جاسپەرز. ئێمە تا ئەمڕۆش ئەم بنەمایانەمان بەکارهێناوە. مرۆڤایەتی لە ڕەوتی گەشەسەندنیدا بەردەوام ڕووبەڕووی هەندێک تەحەدای جددی دەبێتەوە، تەنانەت هەندێکیان

تەحەدای ئەوانیش دەکەن. لەم جۆرە کاتانەدا مرۆڤ هەمیشە هەزی ڕۆحی لەو سەرەتاییترین حیکمەتە دەوێت. بۆیە زۆرێک لە زانکۆکانی دەرەوە فاکەڵتی خوێندنی کلاسیکیان هەیە، بەڵکوو فاکەڵتی فەلسەفە و زانستە مرۆییەکانمان پیشەی هاوشێوەیان هەیە. وەک چۆن دەبێت فەلسەفەی ئەفلاتوون و ئەرستۆ بخوێنینەوە بۆ ئەوەی لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا تێبگەین، بە هەمان شێوە کوردیش هەر دەبێت پەیوەندی بەو حیکمەتە سەرەتاییەوە هەبێت بۆ بیرکردنەوە لە کێشەکانی و چارەسەرکردنی کێشەکان، ئەمەش دەکرێت بنچینە و بنەگەی تێگەیشتنی لە ڕێگەی فەلسەفەی ئیشراقی و عیرفانییەکانەوە بێت وەک سەرەتا . بەڵام ئەم حیکمەتە لە بنەڕەتدا جیاوازە لەو زانستەی کە ئەمڕۆ باسی دەکەین.

ڕەنگە هەمووان فیلمی “کۆنت مۆنتی کریستو”یان بینیبێت. چیرۆکی فیلمەکە باس لە پاڵەوانی فیلمەکە دەکات بەناوی ئێدمۆند دانتێس کە ئەشکەنجە دەدرێت و فڕێدەدرێتە زیندان و نازانێت بۆچی زیندانی دەکرێت. دانتێس زۆر بە سەختی فێر دەبێت و زۆر بە خێرایی فێر دەبێت. مەزەندە دەکرێت کە زیرەکییەکەی لە سەرووی ١٤٠ بێت. ڕۆژێکیان گەورەکەی لێی پرسی بیری لێ بکەرەوە بەڕاستی کە گۆشەگیری کردی و خستیتیە ناو ئەم دۆخە سەختە دانتێس لە وەڵامدا گوتی: من بیرم لەمە نەکردۆتەوە. گەورەکەی پێی دەڵێت: لە ڕاستیدا زۆر سادەیە: کە زۆرترین سوودی هەیە لە گۆشەگیریکردنت؟ لەو ساتەدا مێشکی دانتێس دەکرێتەوە، لەو کاتەدا فاریای ئەلدەر یەکێک لە بەناوبانگترین وشەکان دەخاتە ڕوو: “خوێندەواربوون هەمان شت نییە لەگەڵ ژیربوون”. کەواتە فەلسەفە بە واتای خۆشەویستی حیکمەت دێت و هەرچەندە حیکمەت لێرە لە ئەمڕۆ دوورە، بەڵام هەشتا سەرەتا و کۆتایی بیری فەلسەفییە. دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ئەو جۆرە حیکمەتە و بەدوای چارەسەردا بگەڕێین.

یەکێکی تر لە فۆرمەکانی سەرەکی فەلسەفە میتافیزیکە. لە ڕۆژئاوا دەتوانین فەلسەفەی ئەم پرۆسەیە لە ئەفلاتونەوە تا هێگل بە “میتافیزیک” یان ئەفلاتونیزم سەیر بکەین. ئەم فەلسەفەیە جیهانی بەسەر جیهانی سۆزداری و جیهانی زاڵدا دابەش کرد، جیهانی زاڵیشی بە خاوەنی سوود و دەسەڵاتی حوکمڕانی زانی. چیرۆکێکی زۆر بەناوبانگ لە مێژووی فەلسەفەدا هەیە، فەیلەسوفی یۆنانی دیموکرات. نەک هەر فەیلەسوفێکی گەورەیە، بەڵکوو سروشتناسێکی گەورەیە. دیموکراتەکان و سوکرات و ئەفلاتون بە هاوچەرخ دادەنران، ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ سەردەمی گەشەسەندنی میتافیزیکی یۆنانی. لە لایەکەوە دیموکراتەکان فەلسەفین و جیهانی زاڵ بە واقیعی دەزانن. بەڵام لە لایەکی دیکەوە دیموکراتەکان وەک زانایەکی سروشتی پەیان

وایە دیاردە ئەزموونییەکان، واتە دیاردە سۆزدارییەکان، گرنگییەکی زۆریان هەیە و بەهایەکی زۆریان بۆ مر□قایەتی هەیە. بۆیە دەچێتە ناو ململانێیەکی قووڵەوە. ناتوانین بە خەیاڵماندا بێت کە توندی چەوتی یۆنانیەکانی ئەو سەردەمە چەندە. ئەم جۆرە دژایەتی و ململانێیانە لە مێشکدا ئەوەندە توند بوون کە ڕۆژێک دیموکراتەکان چاویان کوێر کرد. بۆ چاو کوێر دەکات؟ چونکە لە مێشکیدا، تەنیا بەو کارە چاوی دڵی دەیتوانی کرۆکی شتەکان قووڵتر و ڕوونتر ببینێت. ئەم چیرۆکە کە بیستنی زۆر دڵتەزێنە، چیرۆکی فەلسەفە و میتافیزیکە. ئەوەی لێرەدا دەوترێت ئەوەیە کە جیهان بەسەر جیهانی سۆزداری و جیهانی زاڵدا دابەش بووە و جیهانی زاڵیش خاوەنی سوود و واقیعییە. بە سادەیی هەموو دیاردە سۆزدارییەکان شتێکی ڕووکەشن و لە پشت دیاردە سۆزدارییەکانەوە جیهانێکی واقیعی لە دەرەوەی هەست و سۆز هەیە و ئەم جۆرە جیهانە جیهانی حەقیقەتە.

بێگومان فەلسەفەی ڕۆژهەڵاتی ب□ تایبەتی کۆنفۆشیۆسی چینی ب□ تەواوی تێگەیشتنی لە فەلسەفەی ڕۆژئاوایی جیاوازە، لە فەلسەفەی کۆنفۆشیۆس بە هەمان شێوە. “فیزیا”، و “فیزیای (فەرمی)”. هەیە، “بێ فۆرم ڕێگای ڕاستە، فۆرم ئامرازە”، بەڵام لە نەریتی فەلسەفی چینی دا، ئەو دووانە بە شێوەیەکی دانەبڕاو بەیەکەوە گرێدراون، بەوپێیەی فەلسەفەی چینی جیاوازە لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا، فەلسەفەی ڕۆژئاوا بە ڕوونی جیاوازی دەکات لە نێوان میتافیزیکدا و فیزیا و سنووری جیهان و تەنیا حەقیقەت. واتە لە جیهانی بێ فۆڕمی میتافیزیک دا. چینیەکان بە “ڕێگەی ڕاست” (daw) قسە دەکەن، “دا” چییە؟ ئەوە کارە شایستە و شایستەیەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەوە کۆتایی پێبێت. لێرەدا هەندێک کێشە لە وەرگێڕانەکان دا بۆ زمانەکانی نەتەوەکان هەیە.
بەکورتی، سەرەتاییترین شێوەی فەلسەفە بریتییە لە “خۆشەویستی حیکمەت” و ف□□م□ی دووەم کە بنەڕەتیترین و ب□ تایبەتی پێشکەوتووترینی لە ڕۆژئاوادا، میتافیزیکە.

دوای هیگڵ، میتافیزیک ڕووبەڕووی چەندین سەختی بووەوە، کە زۆربەیان کێشەیان هەبوو. ئێمە لە ئێستادا زۆر باس لە چارەنووسی داهاتووی میتافیزیک ناکەین. بەڵام بەرهەمێکی تری میتافیزیک هەیە، کە تا ئێستاش پارێزراوە و بۆ جیهانی مۆدێرن زۆر گرنگە و ئەویش میتۆدی ڕەخنەیە، واتە شێوازی بیرکردنەوە، لە سەردەمی ش□□ش□ی گ□ور□ی ف□رهن□گی دا هەمیشە ڕەخنەمان لەوانی تر دەگرت. بەڵام بەڕاستی مانای فەلسەفی ڕەسەنی وشەکە چییە؟ سادەترینیان

ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکانە.

بە یەکجار لە مێژووی فەلسەفەدا ئەو فەیلەسوفەی کە بە شێوەیەکی سیستماتیک ئەم شێوازە بیرکردنەوەیەی بە "ڕەخنەگرتن" لێکدایەوە، کانتی ئەڵمانی بوو. ئێمە دەزانین کە کانت کتێبی وەک ڕەخنە لە عەقڵی پاک، ڕەخنە لە عەقڵی پراکتیکی و ڕەخنە لە حوکمدان نووسیوە و ئێمە ئەم سێ کتێبە بە "سێ ڕەخنەی سەرەکی" کورت دەکەینەوە. فەلسەفەی ئەم فەیلەسوفە زۆ بەلاحە لەگەڵ فەلسەفەی فیشەردا تێکەڵ دەکرێت و پێی دەگوترێت "فەلسەفەی ڕەخنە". کانت بەڕاستی دەیویست چی بکات لە "فەلسەفەی ڕەخنە"ی خۆی؟ بە سادەیی ویستویەتی پێشمەرجەکان ڕوون بکاتەوە و سنوورەکان دابنێت. ئەو پرسیارەی کە کانت دەیکات ئەوەیە: چۆن دەکرێت حوکمدانی گریمانەی زگماکی وەک بنەڕەتیترین شێوەی حوکمدان کە زانینی مرۆقی مۆدێرن پێکدەهێنێت؟ بێگومان ئێمە پێشتر باسمان لە پاشخانی مێژوویی و ئایدیۆلۆژیی پرسیارەکەی کانت کردووە. لەگەڵ پەرەسەندنی ئەزموون و گومانی توندڕەوی هیوم، کانت بەدوای ئەرکێکی ڕزگارکردندا دەگەڕا لەکاتێکدا قووڵتر لە زانستی مرۆق دا هەڵدەکۆڵییەوە. بۆیە پرسیاری کرد: چۆن دەکرێت حوکمی زگماکی هەبێت؟ پرسیارەکە ئەوەیە، مانای حوکمدانی پەیوەندی زگماکی کانت چییە و بەم پێیەش "پێشمەرجی پێشمەرج"، کە ئێمە هەوڵ دەدەین بارودۆخی هەمیشەیی زانینمان بخەینە ژێر پرسیارەوە؟ لە هەمان کاتدا کانت پرسی: ئایا سنوورێک بۆ ئەم زانستە هەیە؟ ئەگەر سنوورێک هەبێت، ئەوا سنوورەکە لە کوێیە؟. دەزانین هەموو فەلسەفەی کانت دەتوانرێت لە یەک ڕستەدا کورت بکرێتەوە: بۆیە فەلسەفەی ڕەخنەی کانت جگە لە "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دیاریکردنی سنوورەکان" هیچی دیکەی نەکردووە.

بەڕای من بیرکردنەوەی فەلسەفی ڕۆژگاری ئێمە دەبێ پێش هەموو شتێک ئەرکی ڕەخنە لە ئەستۆ بگرێت. بۆ وا دەڵێم؟ "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان" ڕەنگە یەکەم هەنگاو بێت بۆ دەستپێکردنی بیرکردنەوەمان. ئاماژەی بەوەشکردووە، "بیرکردنەوەی ئازاد چییە؟ "بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ قبوڵنەکردنی ئەو بیرۆکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە." سەرنج بدەن کە هیگڵ "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان"ی بە بنەڕەتیترین پێداویستی بیرکردنەوەی ئازاد زانیوە. بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ قبوڵنەکردنی ئەو بیرۆکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە. زۆر شت لەمڕەدا پێدەچێت بەو شێوەیە بێت کە دەبوو بێت، بێگومان و تەنانەت پیرۆزیش بێت، لە ڕوانگەی ئەمڕۆی ئێمەوە.

بەڵام بیرکردنەوەی ئازاد پێویستی بە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکانی ئەم جۆرە شتانە هەیە، هەروەها دیاریکردنی سنوورەکانی.

دوای کانت، ڕێگای بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە بە خێرایی پەرەی سەند. کانت "سێ ڕەخنەگری گەورە"ی نووسیوە، دواتر فەیلەسوفەکانی وەک ویلهێلم دیلتی، ڕەخنەی عەقڵی مێژوویی نووسیوە، سارتەریش ڕەخنەی عەقڵی دیالێکتیکی نووسیوە، باسی بارودۆخی سەردەمی مارکس ناکەین. شتراوس کارەکەی بە "ڕەخنەی مێژوویی" ناوبردووە و ڕەنگە باوەر زۆر لێی دەرنەچووبێت، ڕەخنە لە ڕەخنە". لەمانە بەڕاستی هەندێکیان سەیر و سەمەرەن. بەڵام لەم شتانەدا بیرۆکەی دۆزینەوەی ڕاستییەکان هەیە، کە بنەمای شتێکی دیاریکراو یان کێشەیەکی دیاریکراوە. ڕۆحێک کە بەدوای مەرجەکاندا دەگەڕێت. بۆیە من دەڵێم، هیگڵ ڕاستی کردبوو. شتەکە چەند جوان بێت، بیرۆکەکە چەندە سەرنجڕاکێش بێت، دەبێت پێشمەرجەکانی بپشکنیت. ئەگینا ناچار دەبیت بیربکەیتەوە و ئەم بیرکردنەوەیەی تۆش بیرکردنەوەی ئازاد نییە.

لە سەرەوە باسمان لە کۆمەڵێک تیۆر کردووە، لە خوارەوەش بە نموونە بە ڕای گشتی ڕوون دەکەمەوە کە ڕەخنە چییە.

ئابووری سیاسی پێکهاتەیەکی گرنگی تیۆری مارکسیزمە. بەڵام پێموانییە باوەڕی مارکس زانستێکی هەبێت بەناوی "ئابووری سیاسی"، بەڵکوو "ڕەخنەیەک بوو لە ئابووری سیاسی" گرت. ئێمە دەزانین کە مارکس پێشەکییەکی بە "ڕەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" نووسیوە، هەندێک دەستنووسی لەسەر ئابووری سیاسی لابردووە و بەرهەمی "سەرمایە"ی تەواو کردووە. ناونیشانی کتێبەکە بە ناوی سەرمایە "ڕەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" بوو. ئەم "ڕەخنە"یە چی دەکات؟ زۆر سادەیە. بنەمای ئابووری سیاسی کلاسیک و ئەو پەیوەندییە ئابوورییە مۆدێرنانەی کە دەریدەبڕن چییە؟ لە کوێیە سنوورەکە؟ "سەرمایە" وەڵامی ئەم دوو پرسیارەیە. دوای پێشکەوتنی سەرەتایی لە ئابووری سیاسی دا، بە بەشداری ویلیام پێتی و کوین، ئابووری سیاسی کلاسیکی بە دەستی ئادەم سمیس و ریکاردۆ دروست بوو و تەواو بوو. ئابووری سیاسی کلاسیکی تەواوکراو سیستەمێکی زۆر تەواو و بێ کەموکوڕییە و تەنانەت دەتوانرێت کتێبی خوێندن لەسەر بنەمای ئەم سیستەمە پەرەی پێبدرێت. ئەم کتێبە چۆن دێتە ئاراوە؟ بەزۆری لە دوو کەسەوە دەست پێدەکات. بۆچی لە دوو کەسەوە دەست پێبکەیت؟ چونکە دەکرێت ئاڵوگۆڕ لە نێوان دوو کەسدا بکرێت، ئاڵوگۆڕکردن یەکێکە لە گرنگترین پۆلەکان لە بواری ئابووریدا. دیسان یەکێک لەو دوو پیاوە ڕاوچی بوو و ئەوی تریان ماسیگر بوو. بۆچی یەکێکیان ڕاوچییە و ئەوی

دیکەیان ماسیگرە؟ چونکە، بۆ یەکێک، ئەو پیشەیەی کە تێیدان دەبێت جیاواز بێت و ئەگەر پیشەکەیان وەک یەک بێت، ئەوا جێگرەوەی نابێت؛ یەکێکی تریان ئەوەیە کە دەبێت مرۆڤی سروشتی بن. ئێستا سەیری ئەوە دەکەین کە چۆن شتەکان بەڕێوەدەچن. ماسیگرێک، ڕاوچییەک؛ ڕاوچیەکان هەموو ڕۆژێک پۆڕێک ڕاو دەکەن، ماسیگرەکانیش ڕۆژانە ماسی دەگرن. ڕاوچیەکە ڕۆژانە لە خواردنی پۆڕ بێزار دەبێت، ماسیگرەکەش هەموو ڕۆژێک ماسی دەخوات و لە ماسیەکە دەردەچێت. یەکێک لەم رۆژانە راوچی لەناکاو ماسی تەواو دەبێت و ماسیگرەکە لەناکاو حەز دەکات تامی گۆشتی پۆڕەکە بکات، چی بکات؟ سەیرکەن. بەم شێوەیە ئاڵوگۆڕەکە دەست پێدەکات. شارەزایانی ئابوری بۆیان دەردەکەوێت کە مرۆڤەکان هەرگیز بە ئارەزووی خۆیان ناگۆڕنەوە، بە شێوازێکی دیاریکراو ئاڵوگۆڕ دەکەن، بە ڕێژەیەکی دیاریکراو، بۆ نموونە مرۆڤەکان ٣ ماسی بە ١ پۆڕ دەگۆڕنەوە، بۆیە ٦ ماسی بە ٢ پۆڕ و ٩ ماسی بە ٣ پۆڕ. بۆیە ئابووریناسان دەپرسن: بۆچی بەو ڕێژەیە ئاڵوگۆڕ دەکەن؟ توێژینەوەکانیان دەریانخستووە کە بەشێکی هاوبەش هەیە کە دەتوانرێت لە نێوان ٣ پۆڕ و ٩ ماسیدا ئاڵوگۆڕ بکرێت. ئەمە چییە؟ ئابووریناسان لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەوە بۆیان دەرکەوتووە کە ئەمە کاری ئەبستراکتە. بۆیە کاری ئەبستراکت ٣ پۆڕ و کاری ئەبستراکت ٩ ماسی یەکسانن یان وەک یەکن. ئەم دۆزینەوە گەورەیە لە شتێکدا کورت دەکرێتەوە کە پێی دەگوترێت “ئاڵوگۆڕی بەهای یەکسان”. تا ئێستا، ئەوەندە باش و سەرکەتووە، بەڵام مارکس لێرەدا کێشەیەکی دۆزیەوە. ڕەخنەی مارکس لە ئابووری سیاسی یەکێک لە بنەڕەتترین پرسەکان دەوروژێنێت. وەک مارکس دەڵێت “ئەو دوو کەسە هەرگیز یەک ڕاوچی و یەک ماسیگر نین، بەڵکو دوو سەرمایەداری سەردەمی ئێمە نین.” ئێمە لەسەرەتاوە گوتمان ئەم دووانە چ جۆرە مرۆڤێکن؟ ئەوان مرۆڤی سەرەتایین لە دۆخی سروشتیدا. ڕاوچییەکی سەرەتایی سروشتی و ماسیگرێکی سەرەتایی سروشتی چۆن کارلێک لەگەڵ یەکتر دەکەن؟ کاتێک ڕاوچییەکی زۆر سادە و ڕاوکردنی پۆڕ دەیەوێت ماسی بخوات، دەچێتە دوای ماسیگرەکە و ماسیگرەکە پێی دەڵێت “چەندت ماسی دەوێت بخۆ”. ماسیگرەکە دەچێتە لای ڕاوچیەکە و دەڵێت: “دەمەوێت پۆڕەکە بخۆم”، ڕاوچییەکە پێی دەڵێت: “ئەمە پۆڕەکە، چەندت دەوێت بیبە”. بێگومان ناتوانین کۆمەڵگای سەرەتایی بەو شێوەیە ڕۆمانسی وەسف بکەین. ئەوەی سەرەوە تەنها کاتێک ڕوودەدات کە ماسی□کی زۆریان هەبێت و پۆڕێکی زۆریان هەبێت. ئەی ئەگەر تەنها نیوەی ماسیەکان لە نێوانیاندا مابا؟ چی روودەدات؟ شەڕ لە نێوانیاندا ڕوودەدات، کۆمەڵکوژی ڕوودەدات. یاسای جەنگەڵ ئاماژەیە بۆ دەسەڵات. لە هەر حاڵەتێکدا، خەڵکی سەرەتایی خۆیان بە بێکاری□وە دەدەن و لە ڕێگەی

ک□م□کوژییەوە تاڵان دەکەن و هەرگیز لە ژێر “یاسای ئاڵوگۆڕی یەکسان”دا پەیوەندی ناکەن. بەم شێوەیە مارکس چیرۆکی ڕاوچی و ماسیگر دەگێڕێتەوە بۆ چیرۆکەکانی ڕۆبنسنی سەدەی ١٨. بە هەمان شێوە کەمێک خەیاڵیییە. ئێمە ئێستا تێگەیشتنێکی ڕوونمان لەم بارەیەوە هەیە. پێشمەرجەکان بۆ ئاڵوگۆڕی بەهای یەکسان چین؟ پێشمەرجی ئاڵوگۆڕی بەها ئەوەیە کە بەرهەمهێنانی کاڵاکان تا ڕادەیەکی دیاریکراو گەشەی کردبێت و بەرهەمەکەش بووبێتە کاڵا. تەنیا کاڵاکان کاری ئەبستراکت لەخۆدەگرن. ئێمە ئاماژە بە کاڵا دەکەین وەک بەهای کاڵا، کاری ئەبستراکتی مرۆڤ، واتە کاری بە کۆمەڵ. تەنیا لە حاڵەتێکی لەو جۆرەدا، بەم مەرجە پێشوەختە، یاسای ئاڵوگۆڕی بەهای یەکسان دەتوانێت کاری پێبکرێت. چۆن دەتوانێت لە دۆخێکی سەرەتاییدا وا بێت؟ نەخێر. ئەمەش پێی دەوترێت “پێش مەرجدارکردن”. هەروەها ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکە دەبێتە هۆی ئەوەی کە پێشمەرجەکە دەبێت سنووردارکردنی مێژوویی هەبێت. ئەوەی بێکۆتایە هیچ سنوورێک نییە و ئەوەی مەرجدارە دەبێت سنوورێکی هەبێت.

کەواتە کێشەی ئابووریناسە سیاسییە کلاسیکییەکان ل□ ک□□ی□؟ بە بڕوای مارکس، ئەوان لەوە تێگەیشتوون کە شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری سەردەمی ئەوان بە شێوەیەکی سروشتی دروست بووە، بۆیە هەرگیز ناگۆڕێت. ئەوە کارە شایستە و شایستەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەوە کۆتایی پێبێت.

یاسای مێژوو چییە؟ هەموو شتێک سەرچاوەیەکی مێژوویی هەیە، سەرەتایەکی مێژوویی هەیە؛ دەبێت گەشە بکات و هێز بەدەست بهێنێت؛ و بە هەمان شێوە لاواز دەبێت و دواجار نامێنێت. ئەم بیرۆکە مەزنە لەلایەن ڕەخنەی مێژوویی هیگڵەوە خراوەتەڕوو. قبوڵکردنی ئەم بیرۆکەیە ئاسان نییە. بۆ نموونە ئێمە بەزۆری باسی دیموکراسی دەکەین چونکە دیموکراسی شتێکی باشە. کەواتە ئایا جیاوازی هەیە لە نێوان دیموکراسی لە ساڵی ١٧٨٩ و دیموکراسی ئێستا کاتێک ئۆباما وەک یەکەمین ڕەشپێست لە خولی پێشوو دا بۆ سەرۆکایەتی کۆماری ئەمریکا لە ڕابردوو خۆی کاندید کرد؟ له مێژوو دا بووبە یەکەمین سەرۆکی ڕەشپێست، جیاوازییەکەی زۆر گەورەیە. هەموو شتێک مێژوویەکی هەیە، ئێمەش بە سەختی قبوڵکردنی هەیە. ئێمە پێمان وابوو لە ڕابردوودا ئەوەندە کەموکوڕی هەبووە کە سنووردارکردنیان هەیە، بۆیە ناچار بوون نەمێنن. بەڵام کاتێک باس لە کاتەکانی خۆمان دەکەین، شتەکان دەگۆڕدرێن و پێمان وایە هەموو شتێک لە سەردەمی

ئەمەدا دەتوانێت بەبێ سنوور پەرەبسەنێت. ئایا لە مێژووی جیهاندا ئەمە ڕوویداوە؟ بێگومان نەخێر.
بۆیە ڕەنگە بنەماکانی ڕەخنە و یاسای مێژوویی کاریگەریی قووڵیان لەسەر بیرکردنەوەی هاوچەرخ هەبێت. بنەڕەتیترین و سادەترین بنەمای بریتییە لە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان.

2- نوقمبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا

ڕەنگە هەمووان وا بیربکەنەوە کە پێویست ناکات باسی "نقومبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا" بکرێت، چونکە پێت وایە زۆر باش لە واقیعەکە تێدەگەیت و هەر کە چاوەکانت کردەوە دەتوانیت واقیعەکە ببینیت. ئەگەر وایە، باسکردن لە "نقومبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا" چییە؟ ئەوەی من مەبەستم لەوەیە ئەوەیە کە ئەو بیرکردنەوە ڕەخنەییەی کە تازە باسمان کرد دەتوانێت بە زنجیرەیەک قۆناغدا تێپەڕێت و دواتر بە خودی واقیعی کۆمەڵایەتییەوە ببەسترێتەوە. هەرگیز نابێت وا دابنێین کە واقیع تەنها کاتێک دەبینرێت کە چاوەکانمان بکەینەوە و جەوهەرەکەی بە ئاسانی ئاشکرا بێت. ئەوە هیگڵ بوو کە بۆ یەکەمجار جەوهەری واقیعی ئاشکرا کرد. گادامەر لە کتێبی (بناغە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم)دا دەنووسێت: ئێمە هێشتا لەناو ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەدا دەژین کە ئەو ئاشکرای کردووە". گەورەترین مەترسی کە لە ئێستادا ڕووبەڕووی دەبینەوە "بیرکردنەوەی سوبژەکتیڤ و بیرکردنەوەی ڕووکەشیەتی". "بیرکردنەوەی ڕووکەش" چییە؟ هیگڵ ئاماژە بەوە دەکات کە بیرکردنەوەی ڕووکەش "وەک عەقڵێک کە توانای عەقڵکردنی لە نێوان شتەکاندا هەیە، هەرگیز قووڵ ناچێتە ناو خودی ئۆبژێکتەوە، بەڵکو لە بنەما گشتییەکە تێدەگات، دەتوانێت ئەو بنەمایە بە هەر ناوەڕۆکێک بەکاربهێنێت". ئەمە بیرکردنەوەی ڕووکەشە. هیگڵ بەم بیرەکە سوبژەکتیڤە "بیرکردنەوەی ڕووکەش" بە ماوەی تەمەنێک خەباتی کرد. ئەمە لە خوێندنەوەی کتێبەکانی هیگڵەوە دەزانین کە لە نیوەی یەکەمی کارەکانیدا باسی بیرەکەکانی دەکات، لە نیوەکەی تریشدا لەگەڵ بیرکردنەوەی ڕووکەشی بیری جۆراوجۆری سوبژەکتیڤ دا ململانێ دەکات. هیگڵ ئەم بیرکردنەوە ڕووکەشییە بە "بیری سوبژەکتیڤ" ناوبردووە، خۆیشی بە "بیری بابەتیی" و "بیری ڕەها" ناوبردووە. چونکە تەنها کاتێک مرۆڤ دەتوانێت دەمی خۆی بکاتەوە بۆ ئەوەی پێی دەوترێت "واقیع". لێرەدا پێویستە جیاوازی بکەین لە نێوان چەمکی گشتی واقیع و چەمکی واقیعی ڕاستەقینە. ڕەنگە هەندێکتان کە دانیشتوون سەرقاڵی فەلسەفە بن، ئەمەش دەبێت جیاوازی بکەین لە نێوان واقیع و

واقیعدا. واقیع واتای چییە؟ ئەوەی کە ئێمە لێرەین ئاماژەیە بە جیهانێک کە ڕاستەوخۆ بە هەستەکانمانەوە دیارە. کەواتە ڕاستەقینە چییە؟ بە پێی پێناسەی هیگڵ، واقیع ئاماژەیە بە حاڵەتی پێکەوەژیان لەگەڵ نەبوون. بوونێک کە تەنیا بوونی نییە، بەڵکوو لەگەڵ جەوهەرەکەیدا یەکدەگرێتەوە، واقیعە. جەوهەرەکە بریتییە لە دەربڕینی حەتمی لە ئەگەری ڕوودانی ڕووداوەکدان ئاماژەیە بە شتەکان. بەڵام زانستە کۆمەڵایەتییەکانی ئێستامان، هەروەها تێگەیشتنی گشتیمان، جیاوازی لە نێوان واقیع و واقیعدا ناکەن، بەڵکوو ئەو دووانە بە یەک دەزانن، دەگەن ئەو بڕوایەی کە واقیع بوونەوەرێکی نەبڕاوە. بەو مانایە ئەگەری ئەوە هەیە ویژدانەکەی ڕوونمان نەبووبێت. بەڵام تەنانەت ڕاستییەکان ئەوەندە سادە نین کە وا دیارە. هەمیشە شتگەلێکی وەک "لێرەدا ڕاستییەکە" و "با لێرە دەربچین" دەڵێین. واقیع چییە؟ با نموونەیەک وەربگرم، هەمووتان دەتوانن درک بەوە بکەن کە "ڕاستییەکان"، بەتایبەتی مێژووییەکان، هەرگیز ئەوەندە سادە نین کە ئێمە بیری لێدەکەینەوە.

لەم دواییانەدا کتێبێک بڵاوکرایەوە کە هەم لە گۆڤارێکی ئەدەبی و هەم لە ڕۆمانێکی مێژوویی دەچوو، بە ناونیشانی "خۆری سوور چۆن هەڵدێت" کە تیایدا باس لە بزووتنەوەی ڕاستکردنەوەی ستایل لە یانان کراوە. مامۆستایەکی بەشی مێژوو زۆر بە پەرۆش بوو بۆ بینینی کتێبەکە، چونکە کۆمەڵێک مادەی مێژوویی زۆری تێدابوو کە پێشتر نەبینرابوو، هەروەها کۆمەڵێک "ڕاستی مێژوویی" نوێ. بۆیە ئەم مامۆستایە لە بەشی مێژوو کتێبەکەی پێشنیار کرد بۆ مامۆستایەکی بەشی فەلسەفە چونکە تۆمارە مێژووییە نوێیەکانی ناو کتێبەکە زۆر پەرۆشی کرد. دیارە مامۆستای مێژوو بە پەرۆشەوە پرسیاری لە مامۆستای فەلسەفە کردبوو کە ڕای چییە لەسەر کتێبەکە؟ "ئەم کتێبە کتێبەکە کە مێژووی درۆ دروست دەکات بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە مێژووییە ڕاستەقینەکان." ئەمە ئەو وەڵامەیە کە مامۆستای فەلسەفە دایەوە. ئەمە چییە هایدیگەر پێشتر گوتبووی: "دەکرێت بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە وردەکانی مێژوو مێژوویەکی درۆ دروست بکرێت". "دروستکردنی مێژووی درۆ لە وردەکارییە مێژووییە ڕاستەقینەکانەوە" بەڕاستی چییە؟ با هەموو ڕووداوە مێژووییەکانی ناو کتێبێکی دیاریکراو بە ڕاست و ڕاست لە قەڵەم بدەین. بەڵام ڕەنگدانەوەی واقیعی مێژوویی نییە. لە حاڵەتێکی وادا مێژووی درۆ لە وردەکاری مێژوویی ڕاستەقینە دروست دەکرێت. با بگەڕێینەوە بۆ کتێبی پێشوو. با سەرەتا وا دابنێین کە هەموو ئەو شتانەی لە کتێبەکەدا ڕوویانداوە بەڕاستی ڕوویانداوە:

ئایا هیچ شتێک هەبووە لەو کاتەدا دەکرا بەسەر یەکتردا بێت؟ ئایا خەڵک یەکتریان تیرۆر نەکرد؟ ئایا ئامرازە جۆراوجۆرەکان بەکارناهێنرێن؟ ئەو جۆرە حاڵەتانەی کە لە کتێبەکەدا نووسراون بە ڕاستی بوونیان هەبووە. بەڵام وەک هیگڵ دەڵێت، “شارەزایی عەقڵ چییە؟ لە پرۆسەی بەجێگەیاندنی ئەرکەکەیدا، عەقڵ لە ڕێگەی کارەکتەرە جیاوازەکان و بیرکردنەوە جیاوازەکان و ململانێکانی نێوانیانەوە ئەرکی مێژووی جیهان تەواو دەکات.» ئەمەش پێی دەوترێت “شارەزایی دەروون”. ئەگەرنا هەموو مێژوو بە هیچ شێوەیەک گرینگی نادات، بێ تام دەبێت. لە پرۆسەکەدا ڕەنگە شێوازی بیرکردنەوەی جیاواز هەبێت و هەروەها تەڵەی جیاواز هەبێت، بەڵام ئەوەی بەم شێوەانە بەدەست دێت هیچ کات ئیرادەی تاکێکی دیاریکراوە، بەڵکو ئەرکی مێژووی جیهانە. ئەمە زاڵبوونی عەقڵە. عەقڵ ئەوەندە فێڵبازە کە ڕاستەوخۆ ئەرکی خۆی تەواو ناکات، بەڵکوو ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی بیری جیاوازی خەڵک و ململانێی ناکۆکی نێوانیانەوە ئەرکی خودی عەقڵ تەواو دەکات. کەواتە، ئەگەر ئەو کتێبەی ئێستا باسی دەکەین تەنیا ڕاستییە مێژووییەکانی تێدایە، تەنیا ئەو وردەکارییە ڕاستەقینانەی ڕوویانداوە ڕاست بن و ڕەنگدانەوەی واقیعی مێژوویی نین، ئەوا ئەو کتێبە بۆ بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە ڕاستەقینەکانی مێژوو و هەڵبەستنی مێژووی ساختە هەڵبەستراوە. لەوانەیە بپرسن: ئەو واقیعە مێژووییە چییە کە تۆ بەدوایدا دەگەڕێیت؟ بەکورتی ئەم واقیعە مێژووییە بەم شێوەیەی خوارەوەیە: کۆمۆنیستەکانی چین ئامادەکارییە ئایدیۆلۆژی و سیاسی و ڕێکخراوەییەکانیان بۆ داگیرکردنی جیهان لە ڕێگەی بزووتنەوەی چاکسازیی ئەوکاتی شێوازی یانان تەواو کرد. ڕێک ئەمە شێوازی حوکمڕانی ئەو وڵاتەیە کە لە ڕووسیا بەکاری هێناوە. ئەگەر وردەکارییە ڕاستەقینەکانی مێژوو لەبری ئەوەی ئاشکرای بکەن، ئەم واقیعە مێژووییە بشارنەوە، ئەوا “دروستکردنی مێژوویەکی ساختە دەبێت بۆ بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە ڕاستەقینەکانی مێژوو”.

بۆیە نابێت “گەڕان بەدوای حەقیقەتدا لە ڕاستییەکان” ئەوەندە بە سوکی وەربگرین، کە هەموو شتێک کە بە چاومان دەیبینین ڕاستی نەبێت، واقیع نییە؛ بینینی واقیع ئاسان نییە، پێویستە بیرکردنەوەی فەلسەفی هەبێت، شێوازی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی هەبێت، واقیع ببینیت.

“بەدوای ڕاستی لە ڕاستی” واتای چییە؟ واتە نوقمبوونە ناو واقیعی کۆمەڵایەتی چین؟ یەکێک لەو شتانەی کە دەبێت بیڵێم ئەوەیە کە گرنگە واقیعەکە ببینین. لەم ڕووەوە هیگڵ و مارکس شایەنی زۆرترین

سەرنجن لەلایەن لێکۆڵینەوەکەمانەوە. هایدگەر باس لە فەلسەفەی مارکس دەکات و ڕەخنە لە تیۆری بوونی مارکس دەگرێت. بە بڕوای هایدگەر مارکس لە تیۆری بووندا هاوشێوەی نیچەیە و لە بنەڕەتدا ئەو دوو فەیلەسوفە یەکسانن. بەڵام لەڕووی فەلسەفەی مێژووەوە مارکس خاوەنی قازانجێکی ڕەهایە. دوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم، سەاو دیگەر یەکێک لە بەناوبانگترین نامە درێژەکانی نووسیوە، بە ناونیشانی "نامەکان لەسەر مرۆڤایەتی". هایدیگەر لەو نامەیەدا دەنووسێت: کەواتە لە سەرووی هەموو مێژوونووسەکانەوەیە. بە بڕوای من نە هوسەرل و نە سارتەر نەگەیشتنە ئەو قووڵاییەی کە مارکس پێی گەیشتووە. تەنها ئەو کەسانەی کە گەیشتوونەتە ئەو قووڵاییە دەتوانن پەیوەندی لەگەڵ مارکسدا بکەن". ئەم ڕستانە لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا نووسراون و لەو کاتەدا ماناکەی زۆر جددی بوو. چونکە هایدگەر کە پێشەنگێکی بواری دیاردەکان بوو، لە هەوڵی نەهێشتنی دیاردەی ئەپیستمەلۆژیدا بوو کە یەکێک بوو لە گرنگترین ڕەوتە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم، بە یەک وشە بە گوتنی مامۆستاکەی، ئەدمەند هوسەرل، "بەس نییە بۆ مارکس". ." لێرەدا هایدگەر باسی کێی دیکە دەکات کە "بەس نییە بۆ مارکس"؟ سارتەر کە پێشەنگی فەلسەفەی بوونگەرایی فەرەنسی بوو، لە ڕووی ناوبانگەوە لە هایدگەر کەمتر نەبوو. کەواتە قسەکانی هایدگەر زۆر جددی بوون.

بەکورتی، ئەرکی بیرکردنەوەمان دەبێت بە نوقم کردنی خۆمان لە واقیعی چیندا لە ڕێگەی ڕێبازی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەوە تەواو بێت. کێشەی سەرەکی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان ئەوەیە کە بیرکردنەوەمان لە بیرکردنەوەی ڕووکەشدا سنووردارە و بە قووڵی لە واقیعی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵایەتی ناوخۆیی قووڵ ناکاتەوە. بەڕای من لەڕووی سەرکەوتنی سیاسی سی ساڵەی باشوورەوە، لانیکەم کەسێک لە وڵاتەکەمان دەیانتوانی خەڵاتی نۆبڵ لە بوارە جیاوازەکان بەدەستبهێنن، بەدەر لە ڕێگریی سیاسیی و نێودەوڵەتییەوە، بەڵام ئەوە ڕووی نەداوە. هێشتا زۆر شت ماوە بۆ ئەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان بەڕاستی خۆیان لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا نووقم بکەن. تا ئامادەیی داهێنانبن، بەم مانایە دەبێت فەلسەفە لە ئەرکی قووڵتر لە واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی کورد لە ڕێگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی تائێستا نەچەسپاوە.

3- ڕێگای زیندووبوونی بیرکردنەوەی کورد یان سەرەتایەک بۆ بیرکردنەوە.

بەڕای من ڕێگەی گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد پەیوەندییەکی نزیکی بە

دەستپێکردنی ئەم ئەرکە بیرکردنەوە هەیە. ڕاستگۆیانە ئەگەر بڕیارە ٥٠ ساڵی تر وەک دراوسێکانمان بین، ئەوا ٢٠٠ ساڵی تر وەک ڕۆژئاوا دەبین، گەر بابەتییانە بیربکەینەوە و لە بڕی قەلا و شەقام و قومارخانە و مەلاها و تاوەر، زانکۆی گەندە و قوتابخانە ئەهلییە بە سەر و بەرەکان ، خەریکی بوونیادی تاکی بیرکەرەوە بین ڕۆژێک دێت ئەگەر ئەمەی کورد پلانمان هەبێت، بیربکەینەوە و ئاستی مەعریفەمان بەرز بێت، لە مۆدێل و ئەستێرە ناسراوەکانی سۆشیال میدیا دووربکەونەوە، دووربن لە میدیای سیاسی و هەژموونەکەیان، نەکەونە ژێر ئیرهابی فکریی فکری نەتەوەیی و توندئاژۆیی ئایینی، کە ئەمانە هۆکاری سەرەکی گەمژەبوونی کۆمەڵگەکەمانن. ئەوا ئامۆژگاری من ئەوەیە، خەمی ئەوە مەخۆن دەسەڵاتی ستەمکاری لادەچێت یان نا، هەمووان بیر بکەنەوە، دەردی کوشندەی ئێمە بیرنەکردنەوەیە، بۆیە فەلسەفە بخوێنن، پێویست ناکات ئێمە لەژێر پلانێکدا بیربکەینەوە، پلانێک هەیە بە پیلانێکی لەو جۆرە، تەنها دەبێت ئەوە بکەین، تەنها دەبێت بیر هاوردە بکەین و بەکاری بهێنین، تەنها دەبێت پشتیان پێ ببەستین! بەڵام ئەگەر ڕێگەی خۆمانمان هەبێت، ئەوا دەبێت لە خاڵێکی ڕەخنەیی دیاریکراودا ڕوو لە بیرکردنەوە بکەین. دیسانەوە نوقمبوون لە واقیعدا پێویستی بەوەیە کە تۆ ناوازە بیت.

تێبینی من ئەوەیە کە واقیعی ئێستا یەکەم ئەرکی مۆدێرنیزاسیۆنی پێبەخشیوین، دووەم ئەرکی پێدانی ئەم ئەرکەمان لە ژێر هەلومەرجی جیاوازی نەتەوەیی و نەریتی کولتووری جیاوازدا. ئەگەر ڕێگەی خۆمان نەبێت، ئەرکی خۆمان نییە، ئەوا پێویست بە بیرکردنەوە ناکات. بەڵام بەڕای من ئەمە لە ئێستادا ڕوودەدات، دووبارە ڕوودەداتەوە. ئینگلیس گوتی: ئەگەر میللەتێک بیەوێت سەرکردایەتی جیهان بکات، نابێت یەک خولەک بیرکردنەوەی تیۆری لەدەست بدات. کەواتە، لە لایەکەوە پێویستە لە ڕێگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەوە لە سنوورە مێژووییەکانی کولتوری مۆدێرن تێبگەین، لە لایەکی دیکەشەوە پێویستە قووڵتر بچینە ناو واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی چینی مۆدێرن و لەسەر ئەزموونی چینی مۆدێرن بنیات بنێین. ئەمە ئەرکی سەرەکی بیرکردنەوەی فەلسەفی ئێمەیە. بۆ وا دەڵێین؟ چونکە لەم بابەتەدا ناتوانین پشت بە کەسانی تر ببەستین، دەبێت بە خۆمان بخوێنین و ڕەخنە بگرین و بیربکەینەوە. مەحاڵە ئێمە بە گەڕانەوە بە نەریتێکی تەواو پاک، کە جۆرێکە لە فانتازیا، ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین. هەندێک له نه‌ریتخوازه‌کانیش پاڵپشت بە ئه‌مه ده‌که‌ن که ئه‌مه‌ش پێچه‌وانه‌ی مێژووه؛ بەڵام ئەگەر هەمووتان پێتان وایە مۆدێرنیزاسیۆنی ئێمە تەواو بەریتانییە یان هاوشێوەی ئەمەریکایە،

ئەوە خەونەکیشە، مەحاڵە ئەمە بە ڕۆژئاوایی کردنی تەواوەتی ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین، چونکە پێشمەرجەکانمان جیاوازن. کەواتە دەبێت ڕێگای ئەمە بە مۆدێرنیزاسیۆن ڕێبازێکی ناوازە بێت. بەم شێوەیە ئەرکی فەلسەفە و بیریش دەخرێتەڕوو. داواکارییەکان لەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی لەم کاتەدا زۆر بەرزن. ئێستا کاتێک باس لە خوێندنی زانست دەکرێت، هەمووان خەونی ئەوەن کە لە باشترین زانکۆکانی ئەمریکا یان ئەوروپا بخوێنن. بەڵام پێم وایە باڵاترین مەرج بۆ زانستی ئەمە ئەوەیە کە کێشەکانی بیری کوردی و ئەزموونی بیرکردنەوەی خۆماڵی دابڕێژین بۆ ئاشکراکردنی واقیعی کۆمەڵایەتی ناوخۆیی. بەم مانایە پێویستە پێشمەرجەکانی بیرکردنەوەی خۆمان لەبەرچاو بگرین و پێشمەرجەکانمان بە ڕۆژئاوا جیاوازن.

لە خوارەوە بە کورتی باس لە ڕێگای گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد دەکەم. پێم وایە ڕەنگە پێویست بێت ئایدیالی بەرزترمان هەبێت. ئەگەر ڕێگەکەمان ڕێبازێک بێت کە کاراکتەری هەبێت، ئەوا لەوانەیە ئەو سیفەتە شتێکی گرنگی مێژوویی جیهانی هەبێت. ئامانجمان نابێت تەنها ڕیزبەندیکردن بێت لە نێو گەلانی جیهاندا، بەڵکو ڕەنگە دەست بە ئەرکێکی نوێی مێژووی جیهانیش بکەین. زاراوەی "مێژووی جیهان" وەک لێرەدا بەکارهاتووە بەو مانایەی کە هیگڵ بەکاری هێناوە بەکارهاتووە. هیگڵ زاراوەی "کەسایەتی مێژوویی جیهانی" بەکارهێناوە. " کەسایەتی مێژوویی جیهانی" چییە؟ بۆ نموونە ئەسکەندەری مەزن و قەیسەر و ناپلیۆن کەسایەتی مێژوویی جیهانن. جۆرێکی دیکەش "نەتەوەی مێژوویی جیهانی"یە. "نەتەوەی مێژوویی جیهانی" چییە؟ ئەو نەتەوەیەی کە لە بەرامبەردا ئەرکی مێژووی جیهان دەگرێتە ئەستۆ، دەبێتە نەتەوەی مێژوویی جیهانی. هیگڵ دەنووسێت: خۆری مێژوو لە ڕۆژهەڵاتەوە هەڵهاتووە، هەروەک چۆن خۆری سروشت هەڵهاتووە. هەر بۆیە یەکەم نەتەوەی مێژوویی جیهانی نەتەوەی ئێمەیین. پاشان بەرەو ڕۆژئاوا دەڕوات و بە هیندستان و میسر و پاریس و یۆنان و ڕۆمادا تێدەپەڕێت و لە کۆتاییدا لە جیهانی ئەڵمانیادا دەوستێت. هیگڵ نووسیویەتی: خۆری مێژووی جیهان لە ئاسمانی پروسدا وەستاوە. بێگومان هیگڵ نەینووسیوە لەسەر ئەوەی دواتر چی ڕوودەدات، چونکە نووسیویەتی "پشیلەی خوداوەندی حیکمەت تەنها کاتێک دەفڕێت کە گوگوم دەکەوێت"، بەو بۆچوونەی کە ئایندە هەرگیز ئۆبژەی عەقڵ نەبووە، بەڵکو ئۆبژەی هیوا و و ترسە. بۆیە نووسیویەتی "خۆری مێژووی جیهان لە ئاسمانی پرۆسدا وەستاوە".

بە بڕوای من نەتەوەی بیرکەرەوەی کورد نەک هەر وەک نەتەوەیەکی

مۆدێرن و بەهێز لە ڕێگەی گەنجبوونەوە لە نێو گەلانی جیهاندا ڕیزبەندی دەکات، بەڵکوو ڕەنگە ڕۆڵێکی نوێ لە مێژووی جیهاندا بگرێتە ئەستۆ. بێگومان کەس ناتوانێت گەرەنتی ئەوە بدات کە لە داهاتوودا ئەمە ڕووبدات. هۆکاری سەرەکی ئەمەش ئەوەیە کە مەحاڵە ئەمە ئەو ڕێگەیە بڕۆین کە ڕۆژاواییەکان پێشتر دایاناوە. دەبێت بە شێوازی خۆمان گرێیەکی چالاک هەبێت و ئەگەری زۆرە ئەم گرێ چالاکە جۆرێک لە گرنگی مێژوویی جیهانی هەبێت. هەندێک جار لێیان پرسیووم بۆچی ئەوەندە باوەڕتان بە گەلی کورد هەیە بەڵام باوەڕت بە نەتەوایەتی نییە؟ لەوانەیە بپرسیت. ئەگەر ڕاستگۆ بم، کاتێک لە ئێستادا سەیری هەموو جیهان دەکەم، وا دیارە تەنها لە نەتەوەی کوردا هیوا بڵاوی هەیە. ئەوە ڕاستە- ئەمە پەیوەندی بە منەوە نییە، بەڵکوو لە ئەنجامی شۆڕشە شکستخواردووەکان و سیستەمی ڕێبەرایەتی و خراپ ئیدارەدانی هەڵەیی و نادادی کۆمەڵایەتی و فەرمانڕەوایەتی خۆپەسندەوە هەیە. ئەوەی پەیوەندی بە منەوە هەیە، بیرکردنەوەی باڵتیانەی نەتەوەیەکە نەک بیری نەتەوەیی.

یەکەم: کوردەکان یەکێکن لە گەلە زیندووەکانی ئەمڕۆی جیهان، کە لەناونەچوون. من ئەم زیندوومانەوە بە گرنگترین فاکتەر دەزانم. تایبەتمەندییەکی هاوبەشی هەموو کولتوورەکان، کە لە لوتکەی شارستانییەتەکانەوە لە لێواری داڕماندان، ڕزگاری بووە. ئەوەیە کە بیرناکەینەوە کە زیندووییان بە توندی کەم دەبێتەوە. جێگەی سەرسوڕمانە کە نەتەوەی کورد بە چەندین ساڵە زیندوویی خۆی پاراستووە.

دووەم: کوردەکان تامەزرۆترین نەتەوەی جیهانن لەمڕۆدا. ئەم خاڵە زۆر ڕوونە. با سەیری خوێندکارەکانمان بکەین، دەیانەوێت هەموو زمانێک بزانن، جگە لە زمانی خۆیان نەبێت، با سەیری هەموو میللەت بکەین. ئەوان زۆر تامەزرۆی فێربوونن، شتێکی سەرسوڕهێنەرە. جەنگیزخان کیشوەری ئەراسیای گرتەوە، بەڵام شوێنەوارە کولتوورییەکانی کەم و زۆر بوون. بەڵام کاتێک ئەڵمانییە دڕندەکان هاتنە جیهانی ڕۆمانی، تووشی شۆک و شەک بوون بە کولتوری ڕۆمانی، و ناچار بوون فێربن و بە گوتەی شاعیری ئەڵمانی هێنری هاین "ئەڵمانییە دڕندەکان بە وێنەی خێرخوازی مەریەم ملکەچ بوون". واتە بوون بە مەسیحی. بۆیە گرنگ نییە تەنیا بیت یان کۆوی. تا کورد خۆی ڕادەستی کلتووری دیکە نەدەکرد و درێژەی بە زمان و کەلەپور و شوناسی خۆی دەدا هەزاران ساڵ لە ژێر دەستی داگیرکەران بە زیندوویی مایەوە، بەڵام بە سی ساڵی فەرمانڕەوایەتی خۆمانی

دەستەمە و هاوردەی بیرکردنەوەی ڕۆژئاوایی، ڕەنگە تەمەنی ئەم نەتەوەیە حەفتا ساڵی دیکە نەکۆشێت، هەر بەڕاستی شارەکانی دەبێتە دوبەی و ئەستەمبۆڵ ، نەوەک شاری کوردنشین، ئەمەش لە سیستەم و شەقام و کۆڵان و کلتوور و هونەر و جل و بەرگ و زمانەوە دیارە، لەوە کوشندەتر ئەوەیە بەناوی پێشکەوتن شانازیی بە توانەوەی خۆت وەک نەتەوەیەک بکەیت، ئەمەیە بیرکردنەوەی پەلەکاری.

سێیەم: بەخشندەیی و ئارامیی دەروونیی نەتەوەی کورد. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن: ئایا میللەتەکەمان بەخشندەیە؟ با پێتان بڵێم – نەتەوەی کورد زۆر بەخشندەیە، بەخشندەترین نەتەوەی جیهانە لەمڕۆدا. ئەوەی من باسی دەکەم بەخشندەیی دەروونییە. سەیری مامەڵەی کورد بکەن لەگەڵ داگیرکەرانی ، تورک و عەرەب و فارس، بە درێژایی مێژوو و لەهەمبەر کوشتن بڕین و گرتن و هێزێکی کوردی تووندڕەو و تیرۆریستی وەک کاردانەوە درووست نەبووە، بگرە لەبوردەیی هێندە زۆرە تا ئاستی گێلییەتی و دەستخستنە نێودەستی دووژمنانی. لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا فەیلەسوفی ئینگلیز ڕوسیل چوو بۆ وڵاتی چین و لەو ماوەیەدا یەکێک لە کتێبەکانی نووسی، بە ناونیشانی کێشەی چین (وتاری ڕوسیل لە چین). ڕوسیل لە کتێبەکەدا دەنووسێت: ئێمە خۆمان بە بەخشندە دەزانین، لە ڕاستیدا ئێمە تەنها کەمێک لە باوباپیرانمان بەخشندەترین. بەڵام بە بەراورد لەگەڵ چینییەکان، تەنانەت نازانین بەخشندەیی چییە". بەخشندەیی لێرەدا لەسەر ڕۆح چڕکراوەتەوە کە خاڵێکی زۆر گرنگە.
کانت یەکێک لە کتێبەکانی بە ناوی ئاشتی هەمیشەیی نووسیوە کە گەشەسەندنی مێژوو لە سەردەمی دواتردا دەیسەلمێنێت کە بیرۆکەی کانت بۆ ئاشتی تەنیا فیکری بووە. هەرچەندە ئێمە ڕێزێکی زۆرمان بە بیرۆکەکانی کانت هەیە، بەڵام لە ئێستادا با سەیری جیهان بکەین. جەنگ، ململانێ، داگیرکاری تیرۆر … پێموایە لە کۆتاییدا بەخشندەیی گەر بیرکردنەوەی لەگەڵ بێت و حیکمەتی لەبوردەیی بە دڵنیاییەوە گرنگییەکی مێژوویی جیهانی دەبێت. ئەگەر جیهان ئاشتی بووێت، ئەوا دەبێت فێری حیکمەتی بەخشندەیی کورد وەربگرێت. مرۆڤی مۆدێرن چۆن دەبێت لەگەڵ یەکتردا بژیێت؟ بە بڕوای تۆینبی، گەورەترین مێژوونووسی سەدەی بیستەم، "ئێستا مرۆڤەکان تادەت لەسەر ڕێگای مردنی بەکۆمەڵن … دەبێت جیهان فێری حیکمەتی بەخشندەیی بێت. پێویستە نەک تەنها لە حیکمەتی فەلسەفی بەڵکوو لە حیکمەتی سیاسیش بکۆڵرێتەوە". تۆینبی بە بەتاڵی ئەو قسەیەی نەکردووە.

بێگومان ئەوەی من لە سەرەوە دەیڵێم تەنها بە ڕوونکردنەوەی یەک

ئەگەرە. جێی مشتومڕە، ڕۆژێ دێت دەبێتە گرفتێکی سەرەکی کە گەلێک خۆی بیرناکاتەوە، بگرە لە سادەترین شتەوە تا قورسترینیان کە لە ماددە سەرخۆشکەرەکانی هەڵبژێردراو و تام و چێژ لە چێشتخانەی تورکی و سووری و هوتێل و یانەی شەوانەی و جل و بەرگ و کەل و پەل و پێداویستی هاوردە و تا خوێندن و پەروەردە و مەعریفە و داڕێژەرانی پلانی سیاسی و ئابووری و بازرگانی عەقڵی بیانی ب□□□ود□بەن و ئەنجامەکانی داهێنەرییەکەی نەک هەر بریتین لە جێگیرنەکردنی بیرکردنەوەی نەتەوەی کورد وەک نەتەوەیەکی مۆدێرن و بەهێز لەسەر ڕێگەی گەنجبوونەوەی دابێت، بەڵکوو سڕینەوەی تەواوی عەقڵی نەتەوەی کوردە لە ناو نەتەوەکانی دیکە مێژوویی جیهانی گەڵێک نەتەوەی بەمشێوەیەی لە نابردوون و بوون بەکەمینە و بەتەواوی لەناوچوون و تەنیا وەک ناوێک لە مێژوو مانەوە. هەروەها لەوانەیە ئەم وتارەم مانایەکی فەلسەفی بەهێزی هەبێت. بێگومان لێرەدا هیچ پشتڕاستکردنەوە و پشتڕاستنەکردنەوەیەک نەبووە و ئەوەی من دەیڵێم تەنها ئەگەرێکە؛ بەڵام ئەگەرێکی بەهێز. من وەک ئەرکێک بینیم، تاقیکردنەوەیەکە بۆ نەتەوەی کورد. لێرەدا هیچ شتێک پێشوەختە دیاری نەکراوە، بەڵام لە پرۆسەی بیرکردنەوە و گەڕاندا، ئەمە ئامانجە، ئەم ئەگەرە، ئەگەری ئەوەی هەیە کە ڕوونتر و بەهێزتر بێت، گەلێک گەر بیرنەکاتەوە، بەئاسانی لەناودەچێت.

بۆ شاری سەردەشت کیمیاباران کرا؟… عەلی مەحمود محەمەد

دوای 22 ڕۆژ لە کیمیابارانکردنی گوندەکانی بالیسان و شێخ وەسانان لە باشووری کوردستان بەهۆی بوونی بارەگای پاسدار لە گوندەکەیان, لە رێکەوتی 1987-4-16لە باشووری کوردستان, شارێکی دیکە کوردستان کەوتە بەر شاڵاوی کیمیابارانکردن 1987-6-28 لە لایەن فڕۆکە جەنگیەکانی حکومەتی ئێراقەوە, ئەویش شاری سەردەشت بوو لە رۆژهەلاتی کوردستان, بەمەش شاری سەردەشت بووە یەکەم شار کیمیاباران بکرێت لە جیهاندا, وە سێیەم شار دوای هێرۆشیماو ناکازاکی بەر چەکی کۆکوژ بدرێت و خەڵکەکەی کۆمەڵکوژ بکرێت.

بۆ حکومەتی عێراقی شاری سەردەشتی هەڵبژارد لەو کات و ساتەدا؟.

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێت لە روداوەکانی چەند رۆژ پێشووتری ئەو ناوچەیە بڕوانین, دەستنیشانی روداوەکان و جوڵە سەربازیيەکانی بەرەی بەرامبەرعێراق بکەین ئەوانەی گوزەراون, بۆ هۆکاری کیمیابارانکردنی ئەمەش سەرەتا با لە زمانی شایەد حاڵەکانی خەڵکی شارەکەوە بزانین شاری سەردەشت لەو چرکە ساتەدا بۆچوونی ئەوان لەو بارەیەوە چی بووە؟, بۆچی عێراق شاری سەردەشت و خەڵکە سڤیلەکەی کردە نیشانەی خۆی لەو کات و ساتەدا؟؟, بزانین لەم بارەیەوە لە لایەن خڵکی شارەکەوە چی وتراوە: ((لە پاش رووداونی ئەو کارەساتە و رۆژێك دواتر لە نێو خەڵکی شاردا بڵاو بۆوە، کە بەرەی کوردستانی (باشووری کوردستان) لە شوێنێکی شاری سەردەشت کۆبوونەوەیان کردووە و رێژیمی عێراق لەو کۆبوونەوەیە ئاگادار بوون. بە واتایەکی دیکە، ئەوکات باسی ئەوە دەکرا، کە کەسانی ئاگادار و تەنانەت بەشدار لە کۆبوونەوەی بەرەی کوردستانی، وەك سیخوڕ بەرپرسانی عێڕاقیان لە شوێن و کاتی کۆبوونەوە ئاگادار کردۆتەوە. شایانی باسە، کە هیچ کام لە بەرپرسی حیزب و رێکخراوە سیاسیيەکانی باشووری کوردستان باسیان لە دروستی و ناڕاستی ئەو هەواڵە نەکردۆتەوە و تەنانەت لە راگەیاندنی فەرمی خۆیاندا زۆر بە کەمی باسی ئەو کارەساتە دەکەن.- 22 ساڵەی یادی کارەساتی بۆمبارانکرانی شاری سەردەشت بە بۆمبی شیمیایی -ئا: عەزیز شێخانی)). دیارە لە راستیدا لەو کاتەدا بەرەی کوردستانی دانەمەزرابوو, بگرە بیرۆکەی دامەزراندنیشی هێشتا نەهاتبووە ئاراوە, بۆ زانیاریتان لە 7ی ئایاری 1988 بەرەی کوردستانی راگەیەنراوە, وە لە کۆی 7 پارتی بەرەی کوردستانی چواریان "شیوعی, پاسۆك, گەل, زەحمەتکێشان" بەشداری هیچ جەنگێکی هاوبەشی پێشمەرگە -ئێرانی نەکردووە.

لێ لێکۆڵەری بە ناو بانگی هۆڵەندی یۆست هلتەرمان لە بارەی کیمیابارانکردنی شاری سەردەشت و هۆکارەکەی دەڵێت: ((سەردەشت کە شارۆچکەیەکی کورد نشینی سەر سنوور و نزیکی بەرەبوو (مەبەست بەرەی شەڕی عێراق ئێرانە), بوو بووە داڵدە و پەناگای گوندنشینە ئاوارەکان و سەربازگەی هێزەکانی ئێران, کە وەك ناوچەیەکی پشتی بەرە بەکاریان دەهێنا, پێشتر سەردەشت گەلێ جار بە فڕۆکە بۆردمان کرابوو چەند ڕۆژێك پێش هیرشە کیمیاویەکەش, هێزەکانی ئێران و عێراق کەوتبوونە شەڕەوە لە نزیك چیای مامەندە و پاشان لە هێڵەکانی بەرەدا, یەکەمجار ئێرانیيەکان بە یارمەتی پێشمەرگەکانی ینك, بەر لە هێرشێکی عێراق بگرن و بیانشکێنن, بەڵام وەك حەمەی حەمە سەعید, کە بەشداربوویەکی ینك بوو لەو شەڕانەدا

(چاوپێکەوتنێکی ساڵی2002دا) دەیگێڕێتەوە کە هێزەکانی عێراق خۆیان کۆکردەوە و جارێکیتر هێرشیان کردەوە و کۆنترۆڵی تەواوی ناوچەکەیان کرد, ئا لەم کاتەدا بوو کە عێراق بە کیمیاوی پەلاماری شارۆچکەکەیدا. گەلێ شایەتحاڵ لە سەردەشتدا دەگێڕنەوە کە فڕۆکەکانی عێراق چەندین بۆمبی کیمیاییان خستووەتە خوارەوە و پاشان بۆ ماوەی بیست دەقیقە بە ئاسمانی ناوچەکەدا سوڕاونەتەوە, پێش ئەوەی لە ئاسۆدا لە چاو ونبن – کارێکی ژەهراوی-یێست هلتەرمان، وەرگێڕانی محەمەد حەمە ساڵەح تۆفیق-کۆمپانیای ئاوێنە-ل112)).

ئۆپەراسیۆنەکانی نەسری 4 و 5

ئەو جەنگە هاوبەشە کە کاك حەمەی حەمە سەعید باسی کردووە, ئێران ناوی ناوە ئۆپەراسیۆنی نەسری 5, ئەم ئۆپەراسیۆنە لە ڕێکەوتی 1987-6-21 قاسم سلێمانی فەرماندەیی کردووە, بووە هۆی دەیان هەزار کوژراو بریندار, یەکێکە لەو جەنگانەی قاسم سلێمانی سەرکردایەتی کردووەو شکستی تێدا هێناوە.

ئۆپەراسیۆنی نەسری پێنج لە کاتژمێر 0:15 شەوی 1987-6-22بە دروشمی یا زەهرا لە بەرزاییەکانی فەرفەرە لە باشووری خۆرئاوای شاری سەردەشت دەستی پێکرد, ئامانجی سەرەکیش لێی ڕێگا گرتن بوو لە هاتوچۆی پێشمەرگەی ڕۆژهەلات بۆ دەشتی بێجار لەناوچەی سەردەشت.

ئەم ئۆپەراسیۆنە بە دوای ئۆپەراسیۆنی کەربەلا 10 لە ڕێکەوتی 1987-4-14 بۆ 1987-4-25 لە ناوچەی سەردەشت–بانە لە ڕۆژهەڵات و ناوچەی ماوەت بەرەو سورکێو لە باشووری کوردستان بە بەشداری پێشمەرگەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان ئەنجام درا, تیایدا 250 کم چوارگۆشە خاکی عێراق لە لایەن ڕژێمی ئێرانەوە داگیر کرا, لەم ئۆپەراسیۆنە فەرماندەی تۆپخانەی هێزی زەمینی سوپای پاسداران حەسەن شەفیزادە و چەند فەرماندەیەکی دیکە کوژران.

هاوکات لە گەڵ ئۆپەراسیۆنی نەسری پێنج , ڕۆژی پێشتر ئۆپەراسیۆنی نەسری چوار لە ڕێکەوتی 1987-6-21 بۆ ڕۆژی هەینی 1987-6-26 لە میحوەری سەردەشت – بانە بە هاوکاری پێشمەرگەکانی ینك ئەنجامدرا, تیایدا شارۆچکەی ماوەت داگیر کرا وە 6000 کەس لە هێزەکانی عێراق کوژرا وە 557 کەسیش دیل کران بە وتەی کۆماری ئیسلامی ئێران.

ئەدی ئامارەکانی حکومەتی عێراقی چی دەڵێن؟

ڕژێمی عێراقی لە ڕێگای نامەیەکەوە کە بە واژۆی عەمیدی روکن بەڕێوەبەری ناوچەی ڕۆژهەڵاتی هەواڵگری سەربازی نووسراوەو ئاراستەی بەڕێوەبەری هەواڵگری سەربازی یەکەی پێنج کراوە وەك

زانیاری, لە رێکەوتی 4ی ئۆگستۆسی 1987 , بە ژمارە ش1-ق1-81-ق ص-1654.
سەبارەت بە زیانەکانی مانگی نیسان کە ئۆپەراسیۆنی کەربەلای 10, شەڕێکی هاوبەشە لە نێوان کۆماری ئیسلامی و هێزەکانی ینك وەك ئاماژەمان پێدا, لە ناوچەی سەردەشت -بانە, سەرجەم 18000 کوژراو 24000 بریندار هەبووە, لێ بە پێی حکومەتی عێراقی زیانەکانی ئێران لە ئۆپەراسیۆنەکانی مانگی یۆنی کە هەردوو ئۆپەراسیۆنی نەسری 4 و 5 ە, لە هەردوو دیوی باکورو باشووری ماوەت” 12000 کوژراو, 14700 بریندار,8500 دیل ,4600 کوژراو بەهۆی لێدانی چەکی تایبەت”کیمیاوی” ەوە”, وە 155 شەهید و 4600 بریندار لە شاری سەردەشت بە چەکی کیمیاوی.

زیانەکانی خەڵکی شاری سەردەشت

ئەوەی شایانی باسە لەم تاوانە دژ بە مرۆڤایەتیەدا کە دەوڵەتی عێراق ئەنجامی دا, بەپێی ئامارە فەرمییەکان، 8025 کەس لە کۆی 12000 دانیشتووانی شاری سەردەشت شەهید و بریندار بوون, واتا نزیك 67%ی کۆی دانیشتووانی شارەکە, لانی کەم 4500 کەس لەو بریندارانە واتا 56%ی کۆی بریندارەکان پێویستیان بە چارەسەری بەردەوام هەبووە, لەوانە 1500 کەسیان لە نەخۆشخانەکان ماونەتەوە لە دەرەوەی شاری سەردەشت, لە چرکە ساتی یەکەم 20 کەس بوونەتە قوربانی و دواتر وردە وردە ژمارەی قوربانیان بۆ 130 کەس بەرزبۆتەوە.

داوای لێبوردن بکەن

هەفتەی پێش کیمیابارانکردنی شاری سەردەشت, دوو ئۆپەراسیۆنی گەورەی ئێران و پێشمەرگەی ینك لە ناوچەی سەردەشت بەناوەکانی نەسری 4 و 5 بەڕێوە چووە, درێژەی ئۆپەراسیۆنی کەربەلای 10 بوونە لە هەمان ناوچە, کە 57 رۆژ پێشتر لە هەمان جوگرافیا ئەنجامدراوە, لە هەموو ئۆپەراسیۆنەکاندا سوپای کۆماری ئیسلامی دەستپێشخەر بووە لە هێرشەکەیاندا.
وەك هەموو جارەکان دیکە, نهێنی کیمیابارانەکە ئەنجامدانی ئۆپەراسیۆنەکانی نەسری 4 و 5 ە, قوربانیش بۆ ئەم ئۆپەراسیۆنە هاوبەشانە خەڵکی سڤیلی شاری سەردەشت و رێگاگرتن لە چالاکی پێشمەرگەی رۆژهەڵات بووە لە رێگای رێگاگرتن لە چوونە ناوەوە لە دەروازەی بۆجاڵەوە.
واتا شاری سەردەشت بە دەردی دەستەخوشکەکەی هەڵەبجە چوو, گەل کوژەی کورد شەڕی هاوبەش سەرچاوەی دەردە سەرەکییەکەی هەردوو

شارەکەو هەشتاکانی گەلی کوردە.
خەکی شاری سەردەشت لە ک و کبونەوەکان, نەیان شاردتەوە اشکاوانە لرەو لەو ئبای کیمیابارانکردنی شارەکەیان خستتە سەر هاوکاری ئران- پشمەرگە لەو ئپەراسینانەی ئاماژەمان پی دا ((جگای ئاماژەکردنە، کە نە ئران و بەرپرسانی رژیمی تاران لە بیری هەزاران برینداری کارەساتی ٧ ی پووشپەدان و نە بەرپرسە کوردەکانی باشووری کوردستان، کە هکارك بوون ب ئەو پەلامارە بە هیچ جر ئاویان لە قوربانییەکان و ئازاردیتوەکانی ئەو رووداوە ژانهنەرە نەداوەتەوە -22 ساەی یادی کارەساتی بمبارانکرانی شاری سەردەشت بە بمبی شیمیایی-ئا: عەزیز شخانی)) .
کەواتا ئەرککی ئەخلاقییە ئەوانەی بیاری ئپەراسینە هاوبەشەکەیان دا, وە بەشدارییان تدا کرد, داوای لبوردن لە خەکی شاری سەردەشت و گوندەکانی بکەن, وە پەیمان بدەن ئەم جرە ئپەراسینانە لە داهاتوودا دوبارە نەکەنەوە لە گە هەر واتکی دیکە, بە هەر شوازو جرکی دیکە لە هەموو کات و زەمانکدا, وە منمنتی تایبەت ب قوربانیانی شاری سەەردەشت دروست بکەن, جگایەك یان چەندك بە ناویانەوە بکەنەوە, قەرەبووی مادی قوربانیەکانی تاوانەکە بکەنەوەو بە شەهید و برینداری چەکی کیمیاوی دیارییان بکەن, وەك همایەکیش پژەیەکی ئاوەدانی لە شاری سەردەشت ئاوا بکەنەوە لە خزمەت برینداران و قوربانیانی تاوانەکە.

کیهان
گزارش روز
● بمباران شیمیائی شهر سردشت در هفتم تیرماه گذشته منجر به شهادت ٦٠ تن و جراحت ٢٠٠٠ تن از مردم غیرنظامی شد
به مناسبت صدمین روز بمباران شیمیائی شهر سردشت
«سردشت»، نخستین شهر قربانی سلاح شیمیائی درجهان
● گروههای کثیری از مردم سردشت بهنگام آغاز بمباران بنا به عادت همیشگی به پناهگاهها رفتند، اما استشمام بوی تند و فریادهای دیگران، آنان را وادار به ترک شهر و پناه گرفتن در ارتفاعات کرد.

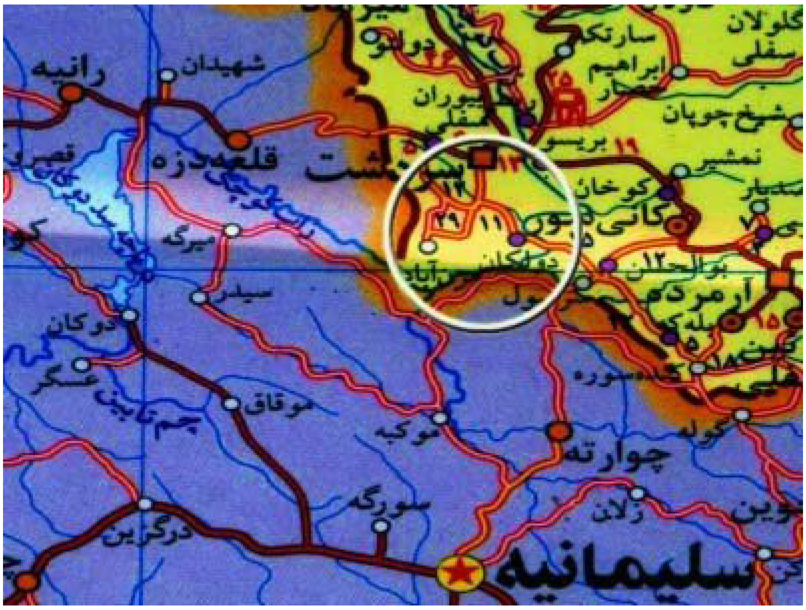

مرۆڤی کۆیلە، مرۆڤی ئـازاد؟… زانا رەزاق

یەکەم

مرۆڤی کۆیلە ئەو مرۆڤەیە کە ژێردەستەی سەرووی خۆیەتی یان بڵێین بە هەموو شتێکی سەرووی ڕازییە، بەرامبەر بە پاداشتێک یان بێ بەرامبەر یان بەهۆی ئەم□و وادەزانێ ئەگەر ئاوابێ ئەوا لەگەل گەورەکەی دەگاتە ئامانج و ئەو مەبەستانەی کە لەنەستیاندایە یان هەولی بۆ دەدەن .

خۆی مرۆڤی کۆیلە لەبیرکردنەوە بۆیە پێی دەلێن کۆیلە چونکە خاوەن ڕەئی و بڕیار و قسەی خۆی نیە بەلکو هی سەرووی خۆیەتی، بەشێوەیەکیش ڕەوایەتی بەرهەمهێنەری ئەو بیر و ڕاوبۆچوونانەیە کە سەرووی خۆی دەیلێن ، یانی بەشێوەیەک قسە دەکات بیر بەرهەمدەهێنێت کە وەک ئەوانە .

جا کۆیلەی جۆراوجۆر هەن :

هەیە دەزانێ و هۆشیارە هۆشیارە لەوەی کە ئەوەی ئەو دەیکات هەلەیە بەلام بەهۆی ترس یان بەرژەوەندی ئەوە دەکات، یان وا دەکات تەنیا ئەوان بمێننەوە یانی لای ئەوان گرنگ نیە چەند کەس زیانی بەهۆی

کۆیلایەتی ئەوان بەردەکەوێت لەهەمان کاتدا تا ماوەیەکی زۆریش هەر شکست و ڕۆتین و کەم و کورتی و هەڵەی زۆر بێ، بەڵکو گرنگ لای ئەوان هەر بەخۆیانە خۆیان ئاوا بەردەوام بن تا لەسەرەوە بڕیار و ئەمریان بۆ دێ یان سەرووی خۆیان چی بڵێن ئەوانیش ئەوە بکەن، یان بەڵین و دەیانەوێ بەهۆی هەندێک پڕوپاگەندە خستنە مێشکی کەسانی تر زەمەنەکی تریش ئاوا بەردەوام بن بە بیرێک یان بۆچوون و ڕایەکی بەشێوەیەکی دوو درێژ، یانی وەک تەکتیکێکی دوورو درێژ دەیخەنە کۆمەڵگا دەشۆڕن ئەو شتە ئاوا لەو ماوەیەی دەستنیشانکراوە ڕوودەدا یان وا دەبێ. هەشە نازانە و ناهۆشیارە ئەو جۆرەیان وا دەزانێ هەموو شتەکان دەیکات ڕاستە بەرەو ئامانج و ئەو مەبەستانەی دەبەن کە خەونیانە ، یانی ئەو جۆرەیان کەسێکی دەسەزە دەسەزە بەو مانایە کە بەڕاستی حەز بەخۆشگوزەرانی و شتە باشەکانی تر دەکات بەڵام بەهۆی ئەوەی بیانوو و پڕوپاگەندە و مێشکی پڕ کردنیەوە وا دەزانێ دەبێ سەبرێکی زۆری هەبێ تا ئەو شتانە دێتەدی، بەڵام بێئاگا لەوەی ئەوانی وا قسەیان بۆ کردووە لە ژیانێکی تر دەژین کەچی خۆی و خەڵکی تر لە ژیانێکی تر کە ئەرز و ئاسمان جیاوازی و بەرز و نزمیانە.

دووەم

مرۆڤی ئازاد ئەو مرۆڤەیە کە تەنیایە لەبیرو بۆچوونی یان بەڵین کەسێکە لەناو کۆمەڵێک کەسێک خاوەن ڕای خۆیەتی بە ئەوانی تریش بەهەمان شێوە ،ئەمەش بەهۆی هۆشیاری بەرز و هزری باش کە هەیەتی و هەیەتیان دەریدەبڕێت و دەریدەبڕن ،یانی دەزانێ و دەزانن چی ڕاستە چی ناڕاستە چیش باشە بۆ خۆیان و خەڵکەیی و شوێن و کۆمەڵگاکەی .

مرۆڤی ئازاد یانی بوون بە مرۆڤێکی ئازاد لەبیرکردنەوە سەرەتا تێگەیشتنە لە ووشەی ئازاد چەمکی ئازادی خۆی تا لەوە تێنەگات ناتوانێ خاوەن بیرکردنەوەی ئازاد بێت ،ناشوانێ ئازادی بەرامبەر قبول بکات بە هەموو چەمکەکانی تریش بەهەمان شێوەیە ، یان بەشێوەی تر ئەوانەی ئازادی ئەوانی تر قبول ناکەن ئەسڵەن لە ئازادی تێنەگەیشتوون ،دواتر خەمی مرۆڤی ئازاد خەمێکی گشتییە بە گشتی هەوڵدەدا یانی پێچەوانەی مرۆڤی کۆیلەی هۆشیارە ، ئەو خەمێکی تایبەتە لەهەمان کاتدا مرۆڤی کۆیلە دژی مرۆڤی ئازادە ،بەڵام دەبێ مرۆڤی کۆیلە بزانێ کە مرۆڤی ئازاد هەوڵ بۆ ئەویش دەدات سود بە ئەویشە ،دەبێ مرۆڤی ئازادیش ئەمە بۆ مرۆڤی کۆیلە ڕوون بکاتەوە .

بەداخەوە لەو کۆمەڵگایەی ئێمە و هاوشێوەی ئێمە ئازادی بەخەڵکی تر

بـ□ د□ ئەوا لەنـاو ئەوان هەن بەجۆرێکـی تـر هەلـسوکەوت دەکەن ،کۆیلایەتیش هەر بە هەمان شێوەیە ، بۆ ئەمە پێویستە یاسا ڕۆڵ بگێرێت یانی لەسەرووی ئەمەوە ئەمە ڕێکبخات ، هەم بۆ مرۆڤی ئازاد هەمیش بۆ کۆیلە.

زانا ڕەزاق

قـازانجی ڕووەکخۆری… شەمـاڵ بارەوانی

دەبێتە دووەمین بابەت لەسەر ڕووەکخۆری بنووسم، لەدوای ڕۆمانی(ژنە ڕووەکیەکە)، کە پێشوتر ڕانا□کم لەسەری نووسی و لەسایتی(دەنگەکان) بڵاوبووەوە،.

لەو ڕۆژانە لەیەکێک لە کتێبخانەکان، نیگام کەوتە سەر ئەو کتێبەی سادق هیدایەت و ناونیشانەکەی زۆر سەرنجی ڕاکێشام، بۆیه بە گرنگم زانی بیخوێنمەوە و شتیکیشی لەسەر بنووسم.

شوکور خۆشم ڕووەکیم، ڕووەکی بوونم پرۆسەیەکی دوور و درێژی چەند ساڵە و چەندین قۆناغ بوو، تا توانیم بە یەک جاری دەست بەرداری گۆشتخۆری ببم و ببم بە مرۆڤێکی ڤیجیتریان و ڕووەکی، نامەوێ لەسەر ئەزمونی ژیانم و شێواز و چۆنیەتی وازهێنانم لە گۆشتخۆریم و بەڕووەکی بوونم هیچ بڵێم.

هیدایەت وتەنی" بەلاوەنانی گۆشت لەسەرەتادا ڕەنگە تۆزێک دژوار بێت، بەڵام دوای ماوەیەکی کورت مر□ق ل□وە تێدەگا، خواردەمەنیی ڕووەک تا چەند سروشتی و بەتامەو خواردەمەنیی گۆشت تا چەند خراپ و قێزەونە.١١٥). بۆیە

تەنها ئەوەندە دەڵێم، نزیکەی دوو ساڵە بووم بە ڕووەکی و لەوەتەی بووشم بە ڕووەکخۆر و دەستبەرداری گۆشتخواردن بووم، لەڕووی دەرونییەوە هێندە ئاسودەم هەر لە وەسفکردن و باسکردن نایەت.

باسی ویژدانیشم هەرناکەم، کە لەو ڕووەشە چەندە ئاسودەو دڵخۆش و بەختەوەرو مورتاحم.

ڕووەکخۆری ھەستێکی باڵاو ڕۆحێکی زیندوو و ویژدانێکی زیندوو و ئیرادەیەکی پۆڵایین و بەھێز و جەنگی خۆڕاگری دەوێت.

من خۆم وەک ڕووەکخۆرێک، دەیانجار لەسەر ڕووەکی بوون، تووشی پلار، توانج و گاڵتە بوومەتەوە، ئاخر قورسە بۆ کەسێک، وازوو تێبگات و بتوانێت دەستبەرداری گۆشتخۆری بێت ،کە سەربڕینی ئاژەڵ و گوشتخواردنی ئاژەڵ و جینۆسایدکردنی ئاژەڵانی لا عەقیدەو بیروباوەڕ و سونەتێکی و موئەکەدە و پاسەپۆرتی لێخۆشبوونی خوداوەند و کلیلی چونە بەھەشت بێت و، ھەر لە منداڵیەوە لەسەر گۆشتخۆری و سەبڕینی گیانداران و پەلەوەرەکان، گۆشکرابێت و پ□ر□ڤەی پێکرابێت و ڕاھێندرابێت.

من لە پڕ بێم و پێی بڵێم: کاکە سەربڕینی چۆڵەکەیەکش تاوان و لادان و بێ ویژدانییە. کاتی دەوێت، تا ئەو ویژدانە خەفەکراوە زیندوبێتیەو ئەو ھەستە باڵایەی ڕووەکخۆری لا درووست بێت!.

با بێینەوە سەر کتێبە بەنرخەکەی ھیدایەت«قازانجی ڕووەکخۆری».

کتێبێکی قەبارە بچوکی (١٢٥)لاپەڕەیی(سادق ھیدایەت)ی بیرمەندو نووسەری بلیمەتی کۆچکردووی ئێرانییە.

ھیدایەت«قازانجی ڕووەکخۆری». بەسەر دوانزە بەش دابەشکردووەو لە ھەر بەشێکیدا مژارێکی تایبەت و پەیوەست بەڕووەکخۆری گەنگەشەدەکات و بە کورت و پوختی و زۆر بەجوانی باس دەکات.

قازانجی ڕووەکخۆری.

کتێبێکی بە نرخ، کتێبێک ھەڵگری پەیامێکی مەزن، پەیامێکی ویژدانی و ئینسانی و ئەخلاقی.

پەیامێک، پێمان دەڵێت ئاژەڵان و گیاندارانیشتریش مافی ژیانیان ھەیه، بۆ ئەوە لەدایک نەبوون ئێمە بیانکوژین و سەریان ببڕین، کوشتن ھەر کوشتنە، جا با ئەو کوشتنە بچوکترین ئاژەڵیش بێت، کوشتن توندو تیژییەو"ھیچ شتێکیش بۆ مر□ق ل□کوشتنی ئاژەڵان قێزەونتر نییه.٧٨).

مر□ق کوشتارگەی داھێناوە، کوشتارگه داھێنانی مرۆڤی شارستانییە و تا ئێستاشی لەگەڵ دابێت، ھیچ گیانلەبەرێک بەم شێوە قێزەونە نێچیری خۆی ناکوژێت.٨٢).

بۆیە ھیدایەت، نەک تەنیا توندو تیژی لەگەڵ مرۆڤەکان، بەڵکو دژ بە ئاژەڵەکانیش ڕەتدەکاتەوەو سەرکۆنەی دەکات و ئەو دژی کوشتنی ئاژەڵان و سەربڕینی ئاژەڵانە، دژی خواردنی گۆشتەو پێی وایە ھیچ پاساو بیانووەک، لەژێر کاریگەری ئایین و مەزھەب، یاخود یاساو

نەریتە دواکەوتووەکاندا ناکرێت بکرێتە فاکتەرو هۆکاری ڕەوایەتیدان بە ڕشتنی خوێنی ئاژەڵان و هیدایەت پێمان دەڵێت سەربڕینی ئاژەڵان و ڕشتنی خوێنی ئاژەڵان، لە ئاکامدا توندو تیژی لە دڵ و درون و ناخی مرۆڤەکاندا دەچێنێت و مرۆڤەکان فێری توندو تیژی و خوێن ڕشتن و کوشتنی یەکتری دەکات و "گومانی تێدا نییە خواردنی گۆشت دەبێتە هۆی دڕندە خوویی و بێ مسۆگەربوونی پێشکەوتنی ئەخلاقی مرۆڤ، دەبێ هیوادار بین خواردنی گۆشت وەلاوە بنرێ و ڕووەکخۆری جێگەی بگرێتەوە و خۆبواردن لەخواردنی گۆشت نەدژوارەو نە ئەستەمە و
٨٠-٨١).

مرۆڤ هیچ پێویستی بەوە نییە بژێوی خۆی لە خوێن و گۆشت و چەوریی گیانلەبەرانی دیکە دابین بکات، بەڵکو دەتوانێ بە کەڵکوەرگرتن لە میوەو ڕووەک بژێوی خۆی دابین بکات و تەندروستتریش بێت.
هەڵبژاردنی ئەم شێوە خواردەمەنییە، ئەستەم و دژوار نییە، بەڵکو زیاتر لەگەڵ یاسای سروشت سازگارو تەبایە و لە هەمانکاتیشدا، سەغڵەم و بەتام و ئینسانییە.١٠٥)

پرۆفیسۆر(لاندەزی)کە کۆمەڵێک توێژینەوەی سەبارەت بە خواردەمەنیی ئەنجامداوە، وتوویەتی"هەموو بەڵگەکان باس لەوە دەکەن، خواردەمەنیی ئاژەڵ پێویست نییە و ئەمە سەرەتاییترین بابەتی لەشناسییە.٦٠).
هیدایەت لەو کتێبەدا،زۆر بەوردی و زانستیانەو بابەتیانەو،
بەپێی توێژینەوەو بەڵگە زانستیەکان باس لە قازانجی ڕووەکخۆری و گۆشت نەخۆری دەکات و لەزیانەکانی گۆشتخۆری دەدوێت و پێمان دەڵێت کەئەندامی جەستەی ئینسان لەگەڵ خواردنی گۆشت دژ و ناتەبایەو مرۆڤی گۆشتخۆر سەرەنجام لەڕووی جەستەیی، زەینی و ڕۆحییەوە دووچاری کێشەو دڵەڕاوکێ و قەڵەق دەبێت "
خواردەمەنی ڕووەک لە دوای خۆی، نەک تەنیا هیچ جۆرە ژەهرێک لە لەشدا جێ ناهێڵێت، بەڵکو ژیان خاوێن و پاقژ دەکات و کەم و کوڕی ئەخلاقی لەناو دەبات و ستەم و یەخسیریی مرۆڤ و ئاژەڵ دەسڕێتەوە.١٠٩).

هیدایەت پێمان دەڵێت"مرۆڤی میوە خۆر هێمن و لەسەرخۆیە، بەڵام لە ئاکامی خواردنی گۆشت بووەتە دێوەکی خوێنڕێژ، کاوڵکار، ئازاردەر و تانزمترین ئاست دابەزیوە.٨٨).
ئەو، پێمان دەڵێت مرۆڤ بەسروشت پاکی خۆی گۆشتخۆر نەبووەو بووە بە گۆشتخۆر و دەیان"بیرمەندی گەورەی مێژووی سروشتی وەکو داروین،

هێگڵ، هووکسلی و فلۆڕاس و ..تاد.
سەبارەت بەم بابەتە هاوڕان و هەرکامیان بە جۆرێک ئەوەیان سەلماندووە، کە مر□ق میوەخۆرو.٣١)ڕووەکخۆرەو
“مێژووی ڕووەکخۆری هاوکاتە لەگەڵ مێژووی سەرهڵدانی مرۆف لەسەر گۆی زەوی، زانست سەلماندوووی□تی مر□قی سەرەتایی وەکو مەیموونە گەورەکان لەدارستانی ناوچە گەرمەسێرییەکاندا دەژیا و خواردەمەنیی مر□ق به تەنیا میوەی ئەودارە خۆڕسکانە بووەو مر□ق ملیۆنان ساڵ بەم شێوە ژیاوە .٤٧).
ئەفسوس دواتر لە ئاکامی هەندێ پێشهات و ڕووداوی لە نەکاوی زەوی لەرزەو..تاد. مر□ق ناچاربووە بۆ ناوچەی تر کۆچ بکات و لە ئاکامی گۆڕانکاری کەش و هەوا تووشی نەبوونی میوەو برسیەتی بوەتەوەو له ناچارییەوە ڕووی لە گۆشتخۆری کردووە.
بەو شێوەیە، لەو کاتەوە سروشتی ڕاستەقینەی مر□ق ش□وێندراوە بە گۆشتخۆرییەوە، ئەو گۆشتخۆریەی نەوە بە نەوە، وەکو میراتێک لە باب و باپیرانیەوە تا ئێستایش دەیگوازێتەوە، بەوچەشنە مر□ق بووە بە ئاژەڵێکی گۆشتخۆرو هەموو شتخۆرو “سکی مر□ق بووەتە گۆڕخانەی هەموو گیانلەبەران. مر□ق ه□رشتێکی وەچنگ بکەوێت، ئاودیوی دەکات، لە مریشکی هەواوە بگرە تا دەگاتە شەیتانۆکەی زەریایی، لە گەدەی خۆیدا نوقمی دەکات، ڕەنگە یەکێک لە بەڵگەو هۆکارەکانی ب□□اتربوونی مر□ق ه□ر ئەمە بێت! گا ئالف دەخوات، بەور گۆشتی زیندوو دەخوات، بەڵام مر□ق ه□موو شتێک دەخوات، ئاژەڵان بۆ ئەوەی لەبرسان نەمرن و بمێننەوە، پێویستیان بە خواردنە، بەڵام زۆربەی مر□ق□کان بۆ ئەوە دەژین، تاکو بخۆن.٨٣).

هیدایەت پێی وایە، بەهۆی بوون بە گۆشتخۆریەوە، مر□قایەتی بە لاڕێداچووەو لە سروشتی ڕاستەقینەی خۆی لایداوەو” لەئاکامی خواردنی گۆشت، ڕەگەزی مر□ق ت□ک چووە و خاوێنی و پاقژی و ساکاری سەرەتایی خۆی دۆڕاندووەو ئەخلاق و ڕەوشتی مر□ق سیخناخە لە شتی ناحەز و نەگونجاو. دەستدرێژی، دڕندەیی، دڕندەخوویی و خوێنڕێژی مر□ق ب□ خواردنی گۆشتی ئاژەڵ دەگەڕێتەوە.٨١).
هیدایەت پێمان دەڵێت” زوڵم و ناداد پەروەری مر□ق دژی ئاژەڵان، نیشانەی تێکچوونی هەست و دابەزینی ئەخلاقی مر□ق□و لە ئاکامی کوشتنی ڕۆژانەی هەزاران ئاژەڵی بێ ئازار و بێ دەسەڵات، کەتوانای بەرگرییان نییە، مر□ق ن□ تەنیا پێگەی خۆی خراپ دەکات، بەڵکو بە زۆر هاواری تۆڵەسەندنەوەی ویژدانی خۆی دەخنکێنێت و هەموو ئەو کەسانەی گۆشت دەخۆن، لە خراپکردن و دابەزینی ئەخلاقی مر□قدا بەشدارن و هەموویان تێکڕا لە ئەشکەنجەی ئاژەڵاندا

بەرپرسیارن.٨٦).
وەلێ ئەفسوس"مرۆڤی ئەم سەردەمە هەموو شتێکی فیدای کۆئەندامی هەرس دەکات و نایەوێت شتێک لەخوانی خۆی بگرێتەوە، مرۆڤی شارستانی ئەمڕۆ، هەروەها مرۆڤی کێوی، وێلان و هەڕەوەدا، بێجگە لە ورگ و شەهوەت بیر لەشتێکی دیکە ناکاتەوە.٣٦).

هیدایەت داوا لەمرۆڤایەتی دەکات چیتر بێنەوە هۆش و بە ئاگابێنەوەو دەست بەرداری ئەو ڕێبازو ڕێچکە هەڵەیە بن.
ئەو پێی وایە گەر نەوەیەکی پێگەیشتوو و تێگەیشتوو کە ژیانیان بە پێی یاسای سروشت دامەزراوە، جێگەی نەوەی ڕابردوو نەگرێتەوە، ئەوە ڕەگەزی مرۆڤ بە شێوەیەکی زۆر شەرمەونانە لەنێو دەچێت و ناوی لەناو کوولەکەباخانە نامێنێت و بەو شێوەیە لەئاکامدا"خواردنی گۆشت شارستانیەتی دەستکردی مرۆڤ بەرەو گەندەڵی و هەڵدێر دەبات .١٢٥). و مرۆڤ"یا دەبێت بچێتەوە سەر ڕێچکە سەرەکیەکەی خۆی و خواردەمەنیی سروشتی بخوات، یان مەحکومە بە لەناوچوون.٣٧).

هیدایەت پێمان دەڵێت"خووگرتن و ڕاهاتن لەگەڵ خواردنی گۆشت بۆ مرۆڤ ئاسایی نییە، بەڵکو لادانە لە یاسای سروشت، مرۆڤ وەکو گیانلەبەرێکی میوە خۆر خوڵقاوە.٩٣).
“پێچەوانەی بیروباوەڕی خەڵکی ڕەشۆکی، خواردەمەنیی ڕووەک زۆر بەهێزترە لەخواردنی گۆشت.١٠٥). و بۆ ئەمەش بە ئەزموونی ژیانی دکتۆر واڵتەر هەدەن لەزاری خۆیەوە لەو بارەوە باسدەکات کە دکتۆر واڵتەر پێمان دەڵێت"ئاکامی تاقیکارییەکان سەبارەت بەخۆم، وەکو کەسێک کەماوەیەکە لە خواردنی گۆشتی ماسی، مەڕوماڵات و پەلەوەرو تەنانەت بەرهەمەکانی پەیوەندیدار بە ئاژەڵانەوە-بێجگە لە بەکارهێنانی ڕادەیەکی کەمی شیر و کەرە و هێڵکە-، پارێزیم کردووە، نیشانی داوە، بە ماوەی زیاتر لە بیست و پێنج ساڵە تا بە ئەمڕۆ توشی هیچ جۆرە ئازارو نەخۆشیەک نەهاتووم.١٠٣).

هیدایەت لەوبارەوە نموونەی زۆری زانستی و پزیشکی و لۆژیکی و قسەو ئەزموونی زۆری پزیشکەکان دەخاتەڕوو دەیسەلمێنێت ،کە ڕووەکخۆری سوودی تەندروستی زۆری بۆ جەستەی مرۆڤ هەیە، وەک ئەوەی گۆشتخۆری و پێمان دەڵێت"زۆربەی پزیشکان لە ئاکامی توێژینەوەکانیاندا سەبارەت بە خواردەمەنی، لەسەر ئەو باوەڕەن، گۆشت بە لەشی مرۆڤ پێویست نییە، بەڵکو هۆکاری سەرهەڵدانی زۆربەی نەخۆشییە کوشندەکانی وەکو نیقرس(سووتوساری لەش)،سکچوون، ڕۆماتیسم-نەخۆشی جومگە، شێرپەنجە، دەردە باریکەو ڕیخۆڵەکوێرە، کرمی ڕیخۆڵە، سیل، یاو ..تاد. بە ئەژماردەت.خواردنی گۆشت دەبێتە هۆی پیریی پێشوەختە. گۆشت لە

لەشدا ژهر بەرھەم دێنێت و □□خ□□کان خراپ دەکات و میکرۆبی جۆراوجۆر بەرھەم دێنێت. بەگشتی زۆر بەی نەخۆشی□کانی کۆئەندامی ھەرس، پێوەندیی بە خواردنی گۆشتەوە ھەیە. بۆ چارەسەرکردنی ئەو نەخۆشییانە پێویستە لە خواردنی گۆشت دووری بکرێت.٦٣-٦٣-٦٥-٦٦).

“بۆ ئەوەی ژیان بەردەوام بێت، دەبێ ئەمڕۆ و سبەینێ و ھەموو کات بخۆین!..لەژیاندا ھیچ شتێک بەڕادەی چۆنیەتیی ھەڵبژاردنی خواردەمەنی گرنگی نییە. ئەگەر خواردەمەنی نەبێت، بەگشتی ژیان دەکەوێتە مەترسییەوە و خواردەمەنی کاریگەری حاشاھەڵنەگری لەسەر تایبەتمەندیی زەین و ھێزه جەستەییەکانی ئێمە ھەیه.١٣-١٤).

خراپکردنی نەستی مرۆڤی ڕۆژھەلاتی و ڕۆژئاوایی؟… زانا رەزاق

سەرەتا پێش ھەموو شتێک چونکە کۆمەڵگەی ئێمە کۆمەڵگاکانی ڕۆژھەلاتی لەگەل کۆمەڵگانی ڕۆژئاوایی ،پێش ئەوەی ئەو دوو بەرەیە بەڕووی یەکتردا بکرابانەوە، دەبوایە کەسانێک ھەموو کۆمەڵگاکانی ڕۆژئاوا ژیانیان ، سیستەم و ھەموو شتەکانی تریان بۆ ئێمە بەشێوەیەکی، زانستی و ڕاستی باس کردبا، بەھەمان شێوەش ئەوانیش ھی ڕۆژھەڵاتی ھی ئێمەیان بۆ مرۆڤەکان و کۆمەڵگاکانی خۆیان بەھەمان شێوە باس کردبا جگە لەوەش دەبوایە دوو کۆمەڵگا دوو کۆمەڵگا کە بەڕووی یەکتردا دەکرێنەوە، یان لێکنزیک دەبنەوە، دەبوایە ئەوەش وایان کردبا ، بۆ ئەوەی سەرەتا وێنەیەکی ڕاستی□قینەی ھەردوولا چووبا نەستی مرۆڤەکانی کۆمەڵگاکان جگە لەوەش ھەر بوارێک و بوارانێک ئەوە کرابایە.

لێرەدا بەداخەوە کەسانێک لە ھەردوو بەرەی ڕۆژھەلاتی و ڕۆژئاوایی ،پێش ئەوەی باسی شتەکان بە زانستی بۆ مرۆڤەکانی خۆیان بکەن، ھاتوون تەنیا شتانێکیان باس کردووە کە خراپن ئەوەش لە ھەموو و□□اتەکان ھەیە، یان بڵێین زیاتر ئامرازانێک و کەسانێک زیاتر ئەو □وداوانەی باس کردووە کە خراپبوون خۆشی تەنیا خراپبوون

لەکۆمەلگاکان نیە باشبوون و کاری باشبوونیش زۆرە.
بۆ نموونە:

لە میدیا و ئامرازەکانی تری ڕاگەیاندن تەقینەوە و کاری تیرۆری بە ڕۆژئاوایەکان باس کراوە ،کاتێکیش کەسێکی عەرەب ڤیدیۆیەکی کۆمیدی دەکات جانتایەک فڕێدەداتە ناو مرۆڤانێک ، ئەوان ڕادەکەن ؟!
بۆچی؟
چونکە لە نەستی ئەوان ئەوە هەیە کە زیاتر ئەوانەن کاری تیرۆری دەکەن یانی وا وێنەیان بۆ کراوەو چۆتە نەستیان یان بەشێوەیەکی ڕوونتر بلەم بینیویانە .

مرۆڤەکانی هەردوولا یان کەسانێکیان، پێش ئەوەی بەڕووی وولاتانی تر و شتەکانی ئەواندا ئاشناببەن و لێشیان تێبگەن ئەوا سەرەتا بە ئەوەی بەدواداچوون بۆ ئەسل و ڕاستی شتەکاندا بکەن و وێنەیەکی خراپی ئەوانمان چووتە نەستمان ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە کەسانێکی ئەمە ئەو شتە خراپەیان باس کردووە یانی لەناو هەموو شتەکانی تر ، ژیان و سیستەمی حوکمڕانی ئەوان تەنیا ئەوەیان باس کردووە، بۆیەش هەم ئەوان هەم ئەمەش هەلەبووین نابا واکرابایە.

ئیدی خۆی دەکرێت بوترێت هەمان شێوە کاتێک تۆ بوارێک دەبێتە پێشەوە ، سود لەشتی وولاتە پێشکەوتوو و ڕۆژئاوایەکان وەردەگری، دەبێ وا بکەین کە زەمینەسازی و تێگەیشتنێکی باش بۆ ئەو بوارە هەبێ، ئەگەر نا تا ماوەیەکی زۆر لەجیاتی سودی هەبێ زیانێکی زۆری دەبێ هەروەک ئێستا دەبینین ، ئەمەش هۆیەکی ئەوەیە ، دواتر زۆرێک لەوانەی ئەو کارە هونەری و شتەکانی تریش دەکەن، خۆیان بەخۆیان بەخراپە لەکارە تێگەیشتوون یانی وا دەزانن کارەکەیان ئاوایە ، خەلکانێکیش وا دەزانێ کارەیان ئاوایە .

لەکۆتایەکەشدا پ نەستی مرۆڤەکانی هەردوولاو کۆمەلگاکانی پێویستی بە چاکبوونە ،چاکبوونیش هەروەک نووسینەکەدا ووتم دەبێ سەرەتا مرۆڤەکانی وولاتەکان و کۆمەلگاکان ئاشنای یەکتربن، دواتر کاری تر بکرێت .